

CREDINȚE ȘI PRACTICI MAGICO-VRĂJITOREȘTI LA TRACO-GETO-DACI

VALERIU SIRBU

I. Analiza descoperirilor

Scopul studiului nostru îl constituie analiza a 30 de descoperiri, provenind din 23 de localități care, prin elementele lor fundamentale — contexte arheologice, categorii de piese, structură și morfologie — reflectă credințe și practici magice și vrăjitoarești la traco-geto-daci.

Apreciem că o analiză pe verticală a fenomenului prezintă o serie de avantaje în sesizarea și evidențierea elementelor de continuitate și discontinuitate, de tradiție și inovație, cu toate că, pe parcursul mileniului I î.e.n., pe teritoriul locuit de traco-geto-daci, au loc profunde prefaceri socio-economice, politice și culturale datorate atât evoluțiilor interne, cât și influențelor externe.

A. CRITERII DE SELECTIE. Am ales acest eșantion de descoperiri, pe care le-am apreciat ca fiind cele mai semnificative pentru studierea și elucidarea subiectului abordat, din mai multe considerente.

Cronologic, descoperirile cuprind un interval de peste un mileniu (± 1000 î.e.n. — 106 e.n.), iar geografic, ele se plasează în arealul în care descoperirile arheologice și izvoarele scrise îi atestă pe traco-geto-daci.

Descoperirile arheologice provin, în mod echilibrat, din diverse tipuri de monumente-cetăți, așezări și necropole, ca și din variate contexte — locuințe, gropi în așezări, sanctuare (?) și morminte, tocmai pentru a constitui un eșantion reprezentativ.

Desigur că truse cu asemenea categorii de piese, mai mult sau mai puțin numeroase, se cunosc și din alte monumente tracice nord sau sud-dunărene (P. Balabanov 1980, p. 137—139; V. Sârbu 1987, p. 316), dar noi am selectat pe cele care le-am apreciat mai semnificative pentru ilustrarea fenomenului.

În privința categoriilor de piese, sunt truse atât cu figurine antropomorfe, cât și cu figurine zoomorfe, sau fără figurine dar cu celelalte tipuri de piese.

Precizăm că un studiu exhaustiv al acestei categorii de descoperiri nu este posibil acum deoarece multe nu sunt publicate complet, iar altele sunt încă inedite; cu toate acestea, numărul descoperirilor analizate acum și structura lor ne vor permite importante concluzii.

B. ARIA DE RĂSPÂNDIRE

Cele 30 de descoperiri provin din cea mai parte a ardealului locuit de traco-geto-daci (Anexa nr. 6). O concentrare deosebită se constată în zona dintre Carpați și Nistru (10 descoperiri și 128 de piese) și în estul Bulgariei. Lipsa „truselor“ din ardealul vest-tracic reflectă, apreciem noi,

mai degrab un stadiu de cercetare decât o realitate istorică. Pe de altă parte, însă, este foarte probabil că aceste concentrări din anumite zone să reflecte manifestări mai pregnante ale fenomenului.

C. CONTEXTUL DESCOPERIRII. Cele 30 de descoperiri provin din: a) locuințe — 7 descoperiri, 2 cu 9 figurine antropo- și 5 cu 23 zoomorfe; b) gropi din așezări — 3 descoperiri cu 18 figurine antropomorfe; c) vase depuse în gropi din așezări — 3 descoperiri cu 33 de figurine antropomorfe și una cu 11 zoomorfe; d) în sanctuare (?) — 2 descoperiri 3 figurine antropomorfe și e) în morminte — 6 descoperiri cu 12 figurine antropo- și doar una cu o piesă zoomorfă, plus 7 descoperiri, toate în morminte, fără figurine (Anexa nr. 1).

Se remarcă numărul de figurine antropo- și zoomorfe descoperite în trusele din locuințe — 32 (28%) și din vase — 49 piese (43%) (Anexa nr. 1). Pe ansamblu, din așezări provin 16 descoperiri, 10 cu 63 de figurine antropomorfe și 6 cu 34 de figurine zoomorfe, iar din necropole 14 descoperiri, din care 7 cu figurine (a descoperiri cu 12 figurine antropo- și doar una cu o figurină zoomorfă) și 7 fără figurine; 7 din morminte de incineratie și 7 din morminte de înhumatie (Anexa nr. 1).

D. CATEFORII DE PIESE. În ceea ce privește categoriile de piese cuprinse în aceste truse, noi le-am împărțit în 11 categorii (Anexa nr. 1):

a) FIGURINE ANTROPOMORFE: s-au descoperit 75 de exemplare (17%), în 16 complexe, pe raza a 13 localități. Ele sunt, rar, fie singurele piese din trusă — ex. Poiana (1931), Lechința de Mureș, fie numărul lor variază în compoziția acestora. De remarcat că 36 de exemplare, deci aproape 50% din toate, au orificii, împunsături sau cavități (Anexa nr. 1). De semnalat că nici o trusă nu cuprinde, împreună, figurine antropomorfe și zoomorfe; de asemenea, numărul primelor — 75 ex. (68%), este mai mult decât dublul celorlalte — 35 ex. (32%). De remarcat că ele s-au descoperit în toate tipurile de complexe.

b) FIGURINE ZOOMORFE: s-au găsit 35 de ex. (8%) în 7 complexe (5 în locuințe și câte una într-un vas din groapă și alta în mormânt) pe raza a 6 localități. De remarcat numărul mare de piese din bordeiele de la Grănicești (19 ex.) și din vasul de la Lechința de Mureș (11 ex.) S-au identificat următoarele specii de animale — cabaline, bovidee, ovicaprine și porcine, cu precădere domestice. De remarcat că nici un exemplar nu are orificii sau împunsături.

c) PIESE DIVERSE: această categorie cuprinde acele piese, din materiale și de tipuri diverse, care n-au putut fi incluse într-o singură categorie, ele însumând 24 ex. (5,5%) 6 dălțițe, toporașe și amulete în miniatură, vase sau fragmente ceramice, împungător din os etc.

d) PIESELE DIN LUT DE DIFERITE FORME — 176 ex. (40%), plus două complexe cu număr neprecizat de piese, includ piese în miniatură ce redau pânișoare, covrigi, semințe și sămburi sau au diverse forme geometrice — discuri, cilindri, bile, cuburi, piramide, paralelipiede etc. Ele au apărut în toate tipurile de monumente și complexe, fiind prezente în majoritatea descoperirilor (în 20 de truse — 67%).

e) VASE ÎN MINIATURĂ — 20 exemplare (4,5%), în 11 complexe, raza a 10 localități (plus 2 complexe cu număr neprecizat de exemplare). Ele reprezintă următoarele tipuri de vase; ceșcuțe, borcane, cupă cu picior, lingură, capac, vâscior cu trei picioare și ryton. S-au găsit în toate

tipurile de monumente și complexe, în asociere atât cu figurinile antropo-, cât și cu cele zoomorfe.

f) *instrumente pentru modelat și ornamentat vasele*: este vorba de 5 piese pentru modelat vasele, din care 4 ex. s-au găsit în cele două complexe de la Hanska — „Toloacă“, plus în instrument din lut pentru ornamentat vasele de tip Babadag II din așezarea eponimă culturii.

g) *cochilii* de Myrex, Cardium, Cyprae, *Carapace* de broască țestoasă și *canini* — 13 ex. (3%).

h) *pietricele*, de obicei plate și lustruite: 37 (8,3%) din 5 complexe, pe raza a 5 localități (plus un număr mare de piese la Răcătău); în variate tipuri de așezări și complexe.

i) „*fusaiole*“, *rondele* — 51 exemplare (11,5%), din care 37 sunt rondoale și 14 „fusaiole“, în 13 complexe pe raza a 10 localități; s-au descoperit în toate tipurile de monumente și complexe.

j) *zornăitori*; piese de formă ovală, goale la mijloc și cu orificii, cu pietricele sau bile din argilă în interior — 7 piese (1,5%) s-au găsit doar în trusele din vasele de la Bunești-Averești, Hanska-„Toloacă“ și Poiana (1993).

Deci, în compoziția acestor descoperiri vom remarca următoarele: a) marea lor majoritate (19 localități și 231 de complexe) conțin fie figurine antropomorfe, fie figurine zoomorfe, dar niciodată ambele categorii; b) majoritatea (8 localități și complexe) au mici piese din lut de diverse forme, multe în formă de pâinici, covrigi, chifle, sămburi și semințe; c) prezența unor piese insolite, ca zornăitorile și clopoțelii, apoi zaruri, dălțițe și toporașe în miniatură; d) piese cu presupuse calități magice — carapace de broască țestoasă, canini perforați, cochilii de Myrex, Kauri, Cardinum.

În același timp, însă, se observă și o răspândire numai în anumite zone a unor tipuri de piese: discurile plate cu incizii în cruce sau orificii sunt numai în descoperirile sud-balcanice (Sozopol, Kabyly etc.), pe când zornăitori și calapoade numai în cele nord-dunărene.

De la Sevtopolis (Bulgaria), pe lângă 4 figurine antropomorfe, provin numeroase discuri mici, majoritatea cu incizii și împunsături, pe una sau pe ambele fețe, piese de alte forme, toate din lut și în miniatură (Fig. 22); din păcate, nu cunoaștem exact contextele în care au fost descoperite pentru a propune interpretări mai nuanțate (L. Ognenova-Marinova 1984, p. 210—213, fig. 380—397).

De asemenea, truse cu multe figurine antropo- sau zoomorfe se cunosc numai în zona nord-dunăreană (Bunești-Averești, Grănicești, Lechința de Mureș și Poiana).

Subliniem valoarea culturală cu totul aparte a figurinelor antropo- și zoomorfe, ca expresii plastice „populare“, adevărate și indubitabile, ale credințelor comunităților traco-geto-dacilor în care s-au descoperit, spre deosebire de alte piese (de ex., cele din metale prețioase, vase de lux etc.) care puteau fi produse în alte centre sau să fi suportat puternice influențe străine.

E. *CRONOLOGIA*. Pe etape cronologice, figurinele se repartizează astfel: sec. XI—VII î.e.n. — 36 ex. (33%), sec. V—II î.e.n. — 19 ex. (17%), sec. II—I î.e.n. — 53 ex. (48%) și sec. I—II e.n. — 2 ex. (2%) (Anexa nr. 1).

Se observă procentul mai mare de figurine din sec. XI—VIII î.e.n., ca și din sec. II—I î.e.n. și lipsa unor descoperiri din sec. VII—VI î.e.n., în special din grupul cultural Basarabi. Dacă figurinele zoomorfe provin, în marea lor majoritate — 30 ex. (peste 85%) din Hallstatt, în cazul figurinelor antropomorfe, în schimb, 69 ex. (92%) aparțin epocii La Tène.

Este de remarcat că nici o figurină antropomorfă sau zoomorfă nu s-a descoperit în mormintele dacilor liberi sau ale daco-romanilor (V. Sârbu 1987).

F. SEMNIFICAȚIA

Considerăm că este necesar să facem câteva precizări privind religia, magia, vrăjitoria și mitologia pentru a putea sesiza, mai verosimil și mai nuanțat, semnificația „truselor“ pe care le discutăm.

Religia necesită smerenie, evlavie, cucernicie și comportă două nivele: unul teoretic — credința în puteri supranaturale ce domină lumea și altul practic — efortul de a le câștiga bunăvoința (G. H. Luquet 1926, p. 206—207). În mentalitățile religioase cursul naturii, al fenomenelor și al societății nu este nici invariabil și nici rigid, deoarece prin credință și rit omul poate convinge divinitățile să devieze fenomenele și evenimentele în favoarea lui (G. Frazer 1935, p. 189).

Pe planul magiei, esențială este cunoașterea legilor naturii și societății, căci magicianul, prin tehnici speciale, poate să le constrângă și să le forțeze să acționeze în favoarea sa. Magia tratează forțele transcendente „tehnologic“, deoarece ea are un caracter eminentemente practic, apelul la ea datorându-se unor nevoi cotidiene, rezultate din teamă, speranță primejdie etc.

Vrăjitoria este un tip de „magie populară“ a cărei sferă de aplicabilitate este mai specializată.

Dacă la magie se apelează, în genere, pentru nevoi materiale, în sfera atitudinii religioase accentul afectiv va căpăta o coloratură etică și se va concretiza în credința mântuirii sufletului (G. Lukács 1972, p. 371—448).

Eficacitatea magiei, nota C. Lévi-Strauss (1978, p. 199), necesită trei elemente complementare: a) credința magicianului în eficacitatea tehnicilor și exigențele opiniei colective, care formează un fel de câmp granicilor sale, b) credința „obiectului“ în tehnica magicianului, c) încredințarea în mijlocul căruia se definesc și se situează relațiile dintre subiect (vrăjitor) și obiect (persoană vizată).

„Atât magia cât și religia apar și funcționează, notează B. Malinovski (1948, p. 87), în situații de tensiune emoțională: crize ale vieții, lacune în activități importante, moarte și inițiere în misterele tribale, iubire nefericită și ură nesatisfăcută“.

Magia, spre deosebire de religie, nota N. Petrescu (1944, p. 39) nu are un cult organizat, riturile nu sunt obligatorii pentru credincioși, spiritul ei este mai mult individual decât social și are un caracter fundamental practic.

Deși de peste o jumătate de secol se depun eforturi susținute, suntem încă departe de a avea o imagine cât de cât completă și corectă asupra fenomenului sacru la traco-geto-daci, deoarece sunt lacune esențiale în privința „panteonului“ divinităților lor, a modului cum și le reprezentau, a sistemelor de organizare a locurilor sacre, a „instrumentelor“ folosite

în aceste rituri sacre etc. (I. H. Crișan 1986)). Aceste lacune se datorează, în principal, sărăciei surselor scrise. Din acest motiv, importanța descoperirilor arheologice abia dacă mai trebuie evidențiată.

Analiza structurii, compoziției și morfologiei descoperirilor prezentate acum, ne arată că ele sunt aproape similare cu trusele magice și vrăjitorești întâlnite la numeroase populații arhaice studiate de etnografi și antropologi sau menționate de diverși călători (J. Lips 1958).

În aria tracică s-au descoperit, în peste 10 localități, aproape 50 de figurine antropomorfe și peste 150 de figurine zoomorfe provenind din Hallstatt și în circa 50 de localități peste 250 de figurine antropomorfe și în circa 30 de localități aproape 200 de figurine zoomorfe din epoca La Tène (V. Sîrbu 1992). Se poate, deci, afirma că figurinele antropo- și zoomorfe, deși se întâlnesc și la alte populații „barbare“, totuși ele sunt specifice, în primul rând, tuturor traco-geto-dacilor.

În privința figurinelor zoomorfe, s-au modelat numai specii de animale, domestice sau sălbatice, specifice ariei locuite de traco-geto-daci, lipsind cu desăvârșire cele exotice, fantastice sau compozite (V. Sîrbu 1987¹, p. 116).

Aproape o treime din figurinele antropomorfe au canale longitudinale, cavități, orificii și împunsături, ceea ce denotă intervenții premeditate asupra lor încă din momentul modelării. (Anexa nr. 1). Din contră, asupra figurinelor zoomorfe nu se constată asemenea intervenții care ar putea sugera acte de „magie neagră“.

Faptul că aceste truse se foloseau în sfera sacrului este indubitabil, concluzia fiind susținută de contextele în care au fost descoperite, de tipurile de piese care intră în compoziția lor, de morfologia și intervențiile asupra unor piese (canale, orificii, împunsături), ca și de analogiile etnografice (J. G. Frazer 1980, J. Lips 1958). Căci, așa cum notează M. Eliade (1968, p. 142): „Adorarea unui obiect cosmic sau teluric pentru el însuși nu se găsește niciodată în istoria religiilor“, fenomenul datorându-se sacrului care se manifestă în ele.

Trebuie să răspundem doar în ce sfere ale sacrului erau ele întrebuintate, dacă erau de natură religioasă, mitologică, magică și vrăjitorească. Pentru a ajunge la concluzii pertinente trebuie să avem în vedere contextele arheologice, asocierile de piese, morfologia și starea lor, toate privite în contextul general al fenomenului sacru la traco-geto-daci.

O constatare se impune încă de la început: în nici unul din cele peste 50 de edificii publice de cult (sanctuare, clădiri cu absidă, altare decorate) din perioada Burebista—Decebal nu s-au descoperit asemenea truse, ca de altfel nici figurine antropo- sau zoomorfe (nici măcar la Sarmisegetuza Regia, centrul religios al dacilor!), realitate care nu mai poate fi pusă pe lipsa cercetărilor.

În schimb, situația din sanctuarele grecești ca, de exemplu, al Athenei de la Lindos, al Artemisei de la Lusoi, al lui Zeus de la Dodona și al lui Apollo de la Amyklai este cu totul alta decât în lumea geto-dacică. La Lindos, 12 divinități sunt reprezentate prin aproximativ 160 de figurine din totalul de peste 4 000, la Lusoi 4 divinități își împart 13 piese dintr-un total de cel puțin 165, la Dodona 10 divinități sunt ilustrate prin 22 de figurine dintr-un număr incert de piese (E. Alroth 1987, p. 9—19).

Analiza pe ansamblul sanctualelor din sec. VI—IV î.e.n. a arătat că Athena „a vizitat“ cei mai mare număr de sanctuare și divinități, urmată de Hermes, Pan și Herakles (E. Alroth 1987, p. 9—19).

În privința gallilor, Caesar, VI, 17, ne informează că „Zeul pe care galii îl cinstesc cel mai mult este Mercur; imaginile lui sunt cele mai numeroase“, iar în descoperirile arheologice din edificii publice de cult s-au găsit figurine antro- și zoomorfe (A.-M. Romeuf 1986, p. 65—89; *Die Kelten in Gallien*, 1979).

Despre germani, Tacitus, IX, 2, ne informează că „germanii cred că nici a-i închide pe zei între pereți, nici a-i plâsmui în chip de om nu se potrivește cu măreția celor de sus“.

Herodot, IV, 59, ne spune despre sciți: „Statui, altare și temple n-au obiceiul să ridice, decât lui Ares“. În această situație, trebuie discutată și apartenența etnică a descoperirilor de figurine antro- și zoomorfe din nordul Mării Negre și din Peninsula Crimeea, mai ales că toate piesele sunt modelate cu mâna și se deosebesc net de statuetele grecești executate în tipare.

Noi vom aduce, aici și acum, în discuție câteva truse descoperite în această zonă.

În cetatea de la Belskoe (Rusia) s-au găsit peste 200 de figurine antro- și zoomorfe datând din sec. VI—V î.e.n., din care o bună parte într-o zonă cu 7 altare, plus alte piese de cult: modele ale unor organe de animale, „pânișoare“, opaițe, vase în miniatură (B. A. Šramko 1976, p. 194—208). Se remarcă prezența a 6 figurine antropomorfe găsite într-un sanctuar (Fig. 12). B. A. Šramko (1976, p. 204) apreciază, pe bună dreptate, că locuitorii de la Belskoe nu puteau fi sciții, deoarece știm din izvoarele scrise (ex., Herodot IV, 94) că ei nu ridicau statui, altare și temple divinităților, iar porci nu numai că nu le sacrificau acestora, dar nici să-i crească nu voiau (Herodot, IV, 63), ori oasele de porci predomină în sanctuarele de aici!

În cetatea de la Caravan (Ucraina), din sec. V—IV î.e.n., într-un complex considerat sanctuar, format dintr-o vatră, o alee pietruită și trei gropi s-au găsit — o figurină antropomorfă fragmentară, un fragment de la un vas cu perforații, 5 fragmente de la vase în miniatură și 17 piese mici din lut de diverse forme (Fig. 11) B. A. Šramko 1957, p. 178—198).

La Chersones (Crimeea), într-un strat anterior fondării orașului grecesc, din jurul anului 400 î.e.n., s-au descoperit 2 figurine antropomorfe, 3 fragmente de coloane cilindrice, un fragment de ceașcă-opaiț, plus alte 3 fragmente de vase modelate cu mâna (A. A. Zedgenidze 1976, p. 28).

La Semenovka (Crimeea) s-au găsit 15 figurine antropomorfe, toate în locuințe, de obicei lângă vetre, unele vopsite cu roșu sau negru, în marea majoritate de sex feminin. Varietatea argilei, a arderii, ca și cea tipologică sugerează modelarea lor în cadrul familial; toate piesele se datează în sec. II—III e.n. (I. T. Kruglikova 1970, p. 108—109).

Cine sînt „barbarii“ care modelează aceste figurine? Noi apreciem că nu poate fi vorba de sciți. La argumentele anterioare, vom mai adăuga alte două: în miile de morminte scitice nord-pontice nu s-au găsit figurine din lut antro- sau zoomorfe, iar în regiunile stepice locuite de sciți nu s-au găsit nici statuete grecești, deși aici s-au descoperit bogate și

variate importuri grecești (*Terrakoty Severnogo Pričernomor'a* 1970, p. 120).

Pornind de la aceste constatări, apreciem că aceste tipuri de piese aduc dovezi și argumente solide, în plus, privind o prezență etnică tracică în zonele nord-pontice din apropierea litoralului, de la care s-a răspândit și perpetuat la populațiile sedentaare prescitică obiceiul modelării figurinelor antropo- și zoomorfe, ca expresie plastică a unor credințe și rituri magice cu semnificații similare ca la traco-geto-daci (V. Sîrbu 1992).

N-am inclus în repertoriul nostru descoperirea de la Cărlomănești, jud. Buzău, unică în lumea „barbară” europeană, deoarece prin contextul arheologic (sanctuare și gropi de cult), număr de piese (sute de fragmente de la minimum 100 de piese), varietate de specii de animale (minimum 5), dimensiuni (statuete de 20—30 cm, așezate pe suporturi de 20—25 cm) și realizarea artistică, ea se deosebește esențial de toate celelalte (M. Babeș 1977, p. 319—352). Considerăm că aici a fost un sanctuar mitologic al comunității getice sau, mai probabil, al uniunii tribale, iar statuetele sunt *ex-voto*, probabil folosite în povestiri mitice, în beneficiul unor divinități, strămoși sau „spirite ale animalelor”, fără a se exclude și o conotație religioasă (V. Sîrbu 1987, p. 117—118).

De altfel, va trebui să ne fie clar și modul cum definim un sanctuar la traco-geto-dacii din mileniul I î.e.n. Putea fi el oriunde? Ce dimensiuni, ce formă, ce organizare internă avea? Ce „instrumente” se foloseau în riturile sacre? Căror domenii ale sacrului le erau dedicate riturile din ele — religiei, mitologiei, magiei? Oare diferența de structură dintre religie și magie era conștientizată numai în rândurile „specialiștilor sacrului” (preoți, magicieni, vrăjitori) sau și în rândurile întregii populații? Deci, de când se poate vorbi de o separație netă între gândirea/manifestările de tip magic și cele de tip religios la traco-geto-daci?

Cel puțin pentru epoca Burebista—Decebal, în zona carpato-dunăreană, unele din aceste lucruri sunt destul de bine definite — atât sanctuarele (ca loc, dimensiuni, mod de organizare, mai puțin cunoscute rămân „instrumentele” și riturile, ca și divinitățile cărora le erau dedicate), cât și separația clară între manifestările de tip religios și cele de tip magic și vrăjitoresc.

Dar le putem noi extinde, geografic — pe toată aria locuită de traco-geto-daci și cronologic — pînă la începutul Hallstatt-ului? Părerea noastră este că sunt probabile importante diferențieri zonale, atât datorate dezvoltării interne, cât și influențelor externe diferite (grecești, ahemenide, scitice, celtice etc.).

Care era semnificația truselor acum analizate?

Dacă descoperirile din locuințe (Bunești-Averești, Cucorăni, Dumbrava,, Grănicești, Morești, Polovragi) indică caracterul lor încă funcțional, iar cele din morminte (Arabadji, Drumevo, Independența, Kabyle, Musovica, Sbaryanovo, Sozopol, Staroselka, Zimnicea) fie profesiunea avută în viață (magician, vrăjitor), fie protecția specială ce trebuia acordată defuncțiilor, piesele depuse în vase (Hanska-„Tolocă”, Lechința de Mureș, Poiana) sunt expresia evidentă a unor rituri magice, pe când cele depuse în gropi (Babadag, Ocnița, Răcătau) sunt „depozite” ce exprimă grija de a nu fi profanate după efectuarea unor rituri sacre (V. Sîrbu 1987, p. 310).

Ar fi de remarcat că asemenea truse nu s-au descoperit în morminte exclusiv de copii, ci doar în cele ale maturilor. Lipsa unor analize antropologice ne împiedică să avansăm în aprecieri mai profunde. Deseori s-a considerat, doar pe baza inventarului arheologic (V. Mikov 1958, p. 657—671), că este vorba de femei, dar argumentul nu poate fi decisiv. Se cunoaște că, de obicei, atât în comunitățile arhaice (B. Malinovski 1948), cât și în cele sătești sau în târgurile din evul mediu (J. Palou 1992), magicienii erau bărbați, iar vrăjitoarele femei. De aici se poate deduce importanța unor expertize antropologice pentru problema care ne preocupă.

Deoarece în comunitățile arhaice magicienii și vrăjitorii erau, de regulă, și medicii acestora, apreciem că vasele în miniatură se foloseau fie la prepararea unor alifii și medicamente necesare vindecării bolnavilor, fie la obținerea unor substanțe cu presupuse capacități magice, sau la ambele (V. Sirbu 1987₂, p. 310).

În cazul prezenței figurinelor zoomorfe, trusele puteau fi folosite în rituri magice ce vizau fie înmulțirea și creșterea animalelor, fie în apela la ajutorul „spiritelor animalelor“ pentru succes la vânătoare.

Așa cum s-a constatat la diverse populații arhaice, dacă se străpunge ochiul, capul sau abdomenul unei figurine, „primitivii“ sunt convinși că persoana vizată va orbi, va avea dureri la cap sau la stomac, dar dacă se dorește moartea, figurina trebuie străpunsă toată, din creștet până la bază (J. Lips 1948, p. 458).

Acestea trebuie să fie și semnificațiile împunsăturilor, orificiilor, canalelor și cavităților efectuate asupra figurinelor antropomorfe la traco-geto-daci (V. Sirbu 1987₁, p. 114; 1987₂, p. 317). De remarcat că nici una din figurinele zomorfe nu are canale sau împunsături care să sugereze practici de „magie neagră“ (V. Sirbu 1987₁, p. 118).

Prezența unor mici piese din lut în formă de pâine, covrigi, chifle, ca și a unor mici plăcuțe din piatră (râșnițe în miniatură?) ar sugera anumite rituri conexe credințelor agrare. Tot în această sferă a sacralului ar trebui incluse și descoperirile cu piese de lut în formă de semințe sau sămburi de diverse plante și pomi fructiferi.

Piese pentru modelat sau ornamentat vasele din aceste truse ar sugera și unele practici magice în legătură cu olăritul.

Faptul că o serie de truse s-au descoperit în apropierea vetrei sau în gropi a căror umplutură conține vetre fragmentate, cenușă și cărbune argumentează practici conexe cultului focului și vetrei, cunoscută fiind dificultatea aprinderii și întreținerii focului în comunitățile vechi.

Numeroasele discuri mici din lut cu incizii perpendiculare („cruce“) sau cu orificii ar sugera credințe legate de puterea și binefacerile Soarelui. Poate că în același sens trebuie interpretată și existența rondelurilor, ca și a fusaiolilor, (13 descoperiri, deci 43%).

Nu poate fi total exclusă nici o legătură cu unele credințe legate de astrul nopții, în cazul a numeroase piese ce pot să redea diferite faze ale Lunii, cunoscute fiind conexiunile dintre aceasta și fecunditate (Eliade 1992, p. 155—180).

Extrem de sugestive pentru conotația magică sunt cochiliile de *Cardium*, *Cyprae*, *Myrex*, carapacele de broască țestoasă, caninii perforați sau „zornăitorile“ prezente în opt descoperiri.

Din nefericire, nu avem date complete nici în privința poziționării truselor în cadrul complexelor și nici a diverselor categorii de piese în truse, informații care ne-ar putea sugera anumite interpretări mai nuanțate. „Fiecare obiect sacru trebuie să fie la locul lui“ observa un indigen. Deci, nu întâmplător, de ex., figurinele de la Răcățau erau așezate în cerc cu fața în jos, împreună cu multe pietricele, sau figurina de la Hanska-„Toloacă“ era pusă într-o valvă de scoică etc.

Folosirea figurinelor antropo- și zoomorfe, dacă nu exclusiv, cel puțin cu precădere în sfera magiei și vrăjitoriei este susținută și de alte două observații esențiale.

În primul rând, așa cum am menționat, în nici unul din cele peste 50 de edificii publice de cult geto-dacice nu s-au descoperit nu numai asemenea truse, dar nici figurine antropo- sau zoomorfe!

În al doilea rând dacă figurinele antropomorfe ar reprezenta divinități sau „instrumente“ de adorare a acestora, „enoriași“ nu și-ar masaca propriile divinități încă din momentul modelării! Căci altfel nu pot fi calificate actele de împungere și străpungere a figurinelor încă din momentul modelării sau lipsa unor părți ale corpului la piese descoperite în contexte protejate (de ex. în vase), care nu pot fi puse pe seama manipulării lor.

Contextele arheologice, compoziția truselor, ca și restul inventarului din descoperiri, ne sugerează faptul că populația de rând (agricultorii și crescătorii de vite) era principala beneficiară a acestor practici magice și vrăjitorești (V. Sirbu 1987, p. 318). Inventarul mai bogat al unor morminte (de ex., la Kabyle — M.4, Musoviča, Sliven, Staroselka) ne arată, însă, că la ajutorul puterilor magicești vrăjitorești apelau și membrii înstăriți ai societății traco-getice.

Mențiunile scrise despre practicile magice și vrăjitorești la traco-geto-daci sunt puține și lacunare, cea mai explicită datorându-se lui Platon (*Charmides*, 156 a-157 c), se reproduce spusele unui medic trac: „Prietene, zicea el, sufletul se vindecă cu descântece... Să nu te înduplece nimeni să-i tămăduiești capul cu acest leac, dacă nu-ți încredințează mai întâi sufletul, ca să i-l tămăduiești cu ajutorul descântecului... Și dacă vrei — potrivit poveștelor străinului — să-mi încredințezi mai întâi sufletul, pentru a-l vrăji cu descântecele tracului, îți voi da și leacul pentru cap“.

După părerea noastră, tot în sfera magiei trebuie incluse atât informația lui Herodot, IV, 94. „Aceeși traci, când tună și fulgeră, trag cu săgețile în sus spre cer și amenință divinitatea (care provoacă aceste fenomene), deoarece ei cred că nu există alt zeu în afară de al lor“, cât și cea de la Vergilius (*Georgicele*, II, 497) ... „dacii au obiceiul ca, atunci când pornesc la război, să nu se apuce de treabă, înainte de a bea cu gura din Istru o anumită cantitate de apă, ca pe un vin sacru...“

Amenințarea unei divinități, printr-un gest ritual (a trage cu arcul spre ea), pentru a o obliga să acționeze într-un anume fel este evident că intră în sfera magicului și nu a religiozității. De asemenea, gestul „de a bea apă cu gura din Istru“, denotă o credință profundă în puterile ei magice înainte de o „încercare“ decisivă care poate duce la moarte, cum este plecarea la război.

Analiza acestor truse, ca și a tuturor figurinelor antro- și zoomorfe, evidențiază delimitarea clară a celor două sfere ale sacrului în epoca Burebista—Decebal: pe de o parte, sanctuarele, clădirile cu absidă, altarele decorate ca edificii publice de cult ce reprezintă religia „oficială“, recunoscută și controlată, ca atare, de cler și regalitate, în care nu s-au descoperit asemenea piese, și, pe de altă parte, o mulțime de practici magice și vrăjitoarești cu îndelungate rădăcini în mentalitățile oamenilor.

Faptul că în zona extracarpatică numărul truselor, ca și al reprezentărilor antro- și zoomorfe, este mult mai mare decât al celor din Dacia întracarpatică, ar putea reprezenta un control mai relaxat al autorității religioase centrale și, poate, o contrareacție la tendințele de impunere a unor noi „norme“ religioase. Poate că distrugerea sanctuarelor de la Cîrlomănești, jud. Buzău, este rezultatul unei acțiuni punitive a cuceritorului asupra „panteonului mitologic“ a formațiunii prestate de aici (V. Sirbu 1987¹, p. 118).

Putem, deci, concluziona că cele două categorii de descoperiri, trusele și figurinele antro- și zoomorfe, exprimă, pentru sec. I î.e.n. — I e.n., separația netă și, eventual, ostilitatea de esență și structură dintre religia „oficială“, reprezentată printr-un „panteon dacic“ (I. H. Crișan 1986, p. 345—434), ca expresie a politicii de centralizare și practicile magice și vrăjitoarești ce se desfășoară, cu precădere, în mediul familial (V. Sirbu 1987², p. 319).

II. Catalogul descoperirilor

1. **ARABADJI** — Duvanli (BULGARIA). Într-un mormânt tumular de înhumație (femeie?), cu inventar bogat, s-au găsit 52 de piese de forme, mărimi și din materiale diverse: 2 cochilii de *Cardium* și 4 de *Myrex*, o amuletă și alte 6 piese din bronz, 2 piese din fier, 2 dălți și o bilă din piatră, 16 pietricele de formă neregulată, 2 bulgări de ambră, o placă pătrată și 15 piese din argilă în formă de amforetă, de cupă cu picior sau de bile și de prisme. Sec. V î.e.n. — V. Mikov 1958, p. 663, fig. 9.

2. **BABADAG**, jud. Constanța (ROMÂNIA). Într-o groapă din așezare s-au găsit, împreună, următoarele piese: 5 figurine antropomorfe, 2 „steluțe“ perforate, 4 „fusaiole“ plate, circa 20 de covrigi întregi sau spartii, 4 „ceșcuțe“ fără toarte, un instrument pentru ornamentat vasele de tip Babadag II și un fragment de vas negru de tip Babadag II; toate aceste piese sunt modelate din aceeași argilă semifinită, arsă oxidant, fiind evident executate în aceeași tranșă. Sec. IX î.e.n. — Informații S. Morintz.

3. **BUNEȘTI—AVEREȘTI**, Jud. Vaslui (ROMÂNIA). În Locuința nr. 32 (56 m²), s-au găsit trei „depozite“ interesante:

a) într-un borcan (I=97 mm), modelat cu mâna, decorat cu brâu alveolat și patru proeminențe „în cruce“, s-au găsit: 6 figurine antropomorfe, din aceeași argilă și unitare tipologic (I=circa 20 mm), o „zornăitoare“, o piesă conică la un capăt și la celălalt aplatizată, un canin și un vâscior în miniatură, toate din lut (Fig. 6);

b) într-o cană, acoperite cu un topor: 2 brățări din sîrmă de argint, 2 perle din foiță de aur, o piesă circulară din bronz, un colier din 71 de

mărgele de chihlimbar și 4 din pastă sticloasă și alt colier din 70 de ramuri de coral, plus 2 cochilii de Kauri;

c) un „depozit“ din 9 topoare și 2 dulii de lance din fier legate, de o parte și de alta, cu nituri. Sec. IV—III î.e.n. — V. V. Bazarciuc 1987, p. 33—39, fig. 1—6.

4. *CUCORANI*, com. Mihai Eminescu, Jud. Botoșani (ROMÂNIA). În bordeiul nr. 15 s-au găsit: o figurină zoomorfă reprezentând un mistreț, o lingură în miniatură, două „fusaiole“ bitronconice, o rondea cu cinci incizii echidistante, toate din lut, mai multe piese din os lustruite, o verigă din bronz și o carapace de broască țestoasă. Sec. III—II î.e.n. (Fig. 18) — S. Teodor 1975, p. 128—129, fig. 24/6; 31/7—8; 32/4—5; 7—8.

5. *DRUMEVO*, reg. Kalorovgrad (BULGARIA). În mormântul tumular de incinerare nr. 11, din a doua jumătate a sec. IV, începutul sec. III î.e.n., s-au găsit și 3 reprezentări antropomorfe, din care două reproduc doar capul uman, grosolan modelate și cu puține detalii anatomice. — T. Dremsizova-Nelcinova 1965, p. 58—59, fig. 11.

6. *DUMBRAVA*, com. Ciurea, Jud. Iași (ROMÂNIA). Într-o locuință, lângă vatră, s-au descoperit: 2 figurine de mistreț (L=50; 70 mm), numai parțial păstrate, ambele cu incizii pe corp și o adâncitură pe direcția abdomenului, flancate de 2 cești, un rhyton și o roată, toate din argilă și în miniatură. Sec. I—II e.n. S. Sanie, Ș. Sanie 1973, p. 86—89.

7. *DUNAVAȚUL DE SUS*, com. Murighiol, Jud. Tulcea (ROMÂNIA). Într-un mormânt tumular (T. 1), în care mormântul principal, de incinerare, a fost distrus din epoca romană, în urna altui mormânt de incinerare, s-au descoperit: 3 figurine antropomorfe, o piesă conică perforată, o piesă biconică neperforată, o „fusaiolă“ bitronconică, o piesă lenticulară perforată (pandantiv?), un vâscior în miniatură cu nouă proeminențe, toate din lut și o mărgică ornamentată pe toată suprafața cu șiruri de boboțe. Ca inventar, acest mormânt mai avea o oglindă de bronz și un vas elenistic. 195—185 î.e.n. (Fig. 14). — Informații G. Simion; V. Lungu 1990, p. 213.

8. *GRANICEȘTI*, Jud. Suceava (ROMÂNIA). Din cele 35 de figurine zoomorfe descoperite în așezare, 19 (54,29%) provin din bordeiele nr. 1 și 2, chiar din apropierea vetrei. Doar la 22 de piese s-a putut determina specia: 15 cornute mari (dar poate și mici), 5 cai și 2 porci, numai animale domestice după opinia autorului. Sec. XI î.e.n. — A. László 1983—1984, p. 79, fig. 9.

9. *HANSKA* — „Toloacă“, rn. Ialoveni (REPUBLICA MOLDOVA).

a) În Construcția nr. 1, necercetată total, s-au descoperit: 2 figurine antropomorfe, 2 calapoade pentru modelat vasele, 2 „fusaiole“, 12 rondele, toate din lut, o râșniță fragmentară și un tipar pentru vârfuri de săgeți cu trei muchii.

b) Într-un borcan (I=160 mm) modelat cu mâna, decorat cu un brâu alveolat și patru proeminențe în cruce, descoperit la nord-vest de Construcția nr. 1, s-au găsit: o figurină antropomorfă (I=36 mm), în poziție șezândă, pusă într-o valvă de scoică, 2 cercuri plate, unul cu zece și altul cu douăsprezece împunsături, un disc cu șase incizii pe o parte, 4 „zornăitori“, 2 calapoade pentru modelat vasele, o pietricică ovală, o „fusaiolă“ bitronconică, un vâscior, o ceașcă și o cupă în miniatură, un frag-

ment de vas attic (Kylix?) cu firnis negru, și 3 colți de mistreț. Sec. IV—III î.e.n. (Fig. 3—5) — I. T. Niculiță 1985, p. 113—116.

10. *KABYLE* — Iambol (BULGARIA). În două din cele cinci morminte ale Tumulului nr. 5, din nouă tumuli săpați, s-au descoperit următoarele:

a) *M.4*: central, incineratie pe loc, oasele în urmă, inventar și ofrande formate din 16 recipiente ceramice tracice (majoritatea) și grecești, o oglindă din bronz, o brățară din argint cu terminațiile în formă de cap de șarpe, un colier cu șapte perle cu decor floral și 9 monede de la Alexandru al III-lea Macedoneanul. În urnă se aflau următoarele 51 de piese din argilă cu dimensiunile între 1—80 mm: 10 „fusaiole“, conice, bitronconice și cilindrice, 2 sămburi cu linii longitudinale, 2 piese cilindrice ascuțite la un capăt (phalusuri?), 6 discuri, din care patru aveau incizii rotunde pe o singură parte, iar două cu incizii rotunde pe o parte și o „cruce“ pe cealaltă, 9 piese în formă de toporaș perforat, 7 prisme rectangulare, din care șase cu orificii, un cilindru, 2 piese triunghiulare cu orificii (coarne?), un „toporaș“ cu tăiș dublu, o piesă de tip stea cu orificiu, 9 piese sferice sau biconice și o cană în miniatură (Fig. 20).

b) *M.5*: incineratie în groapă; inventarul format dintr-o oglindă din bronz, o monedă din bronz de la Seuthes al III-lea și 11 piese din argilă, cu dimensiuni între 1—32 mm: 5 „fusaiole“ bitronconice sau cilindrice, 5 discuri, din care două cu o „cruce“ incizată pe o parte și cu incizii rotunde pe cealaltă, iar trei cu incizii rotunde pe ambele fețe, plus o piesă în formă de prismă romboidală. Ambele morminte se datează în prima jumătate a sec. III î.e.n. (Fig. 21) — L. Getov 1991, p. 172, 174, fig. 45—48, 52.

11. *KUTURUB I*, rn Oceakov (UKRAINA) *Complexul nr. 1*: dintr-un bordei, considerat de autori sanctuar, s-a păstrat doar groapa de formă ovală (18 m²), adâncă de 0,5 m, în centrul ei găsindu-se o vatră inelară cu gardină (altar) și un „cenușar“ ca urmare a unor depuneri (succesive?) din care s-au adunat: 1020 fragmente ceramice — 75,8% de amfore, 14,8% din vase locale modelate cu roata și 9,4% vase locale modelate cu mâna, 178 oase de animale — predominând bovideele, apoi de cabaline și ovicaprine, foarte puține porcine și canine, plus 3 oase de pești. În rest, o cute fragmentară, o „fusaiolă“ biconică cu împunsături și vârfuri de săgeți.

În centrul „cenușarului“ s-au găsit: o figurină antropomorfă (I=50 mm), cu o împunsătură în piept, lângă brațul drept, 6 „pânișoare“, toate din lut, o rășniță din piatră în miniatură, 17 piericele de prundiș, rotunde și plate, 2 fragmente de vas attic cu firnis negru, cu marginile tocite. Prima jumătate a sec. V î.e.n. (Fig. 10) — K. K. Marcenko, Ia. V. Domanski 1983, p. 37—40, fig. 1.

12. *LECHINȚA DE MUREȘ* com. Iernuț, jud. Mureș (România). În așezare, spre fundul unei gropi (A=1,70 m), a cărei umplutură conținea multă lipitură arsă și cenușă, pe lângă o ceașcă și o cupă s-au mai descoperit 11 figurine zoomorfe (I=30—55 mm), modelate din aceeași argilă și în același stil. După părerea noastră, cele 11 figurine reprezintă: 3 mistreți — 2 vieri și o scroafă, 4 ovine — un berbec, o oaie și 2 miale, 2 țapi un cal și un bour. Sunt, deci, atât masculi (piesele nr. 3—5, 7, 9, 10), și femele (piesele nr. 1, 2, 6), cât și tineret (piesele nr. 8, 11); Sveltețea ani-

malelor și accentuarea trăsăturilor specifice ar sugera că este vorba de animale sălbatice. Sec. IX—VIII î.e.n. (Fig. 17). K. Horedt 1963, p. 527—534.

13. MOREȘTI, jud. Mureș (România). În bordeiul nr. 6 s-au găsit: o figurină zoomorfă reprezentând un taur, cu picioarele și capul rupte, o plăcuță convexă, semiovală, cu incizii, 3 „fusaiole“ bitronconice, una cu alveole, și o rondea plată perforată. Sec. III—II î.e.n. (Fig. 19) — K. Horedt 1979, p. 48, fig. 22/1,4, 16.

14. MUSOVICA — Duvani (Bulgaria). Într-un mormânt de înhumatie (femeie?), cu un bogat inventar și ofrande între care piese de podoabă din aur și vase de bronz, s-au mai descoperit alte 42 mici obiecte: cochiliile de Myrex, Cardium și Cyprae, piese triunghiulare din agat, o bară și un inel din bronz, măргеle din sticlă albastră, plus 11 mici piese din argilă de diverse forme. Sec. V. î.e.n. — V. Mikov 1958, p. 663, fig. 6—7.

15. OCNIȚA, jud. Vilcea (România). În Cetatea nr. 1, într-o groapă (Gr. 2/1973) de mare capacitate (A=2,40 m) săpată în stâncă și cu pereții acoperiți cu un strat de lut fin, în a cărei umplutură erau bucăți mari din pereții unui edificiu, unele cu straturi succesive de zgrăveli de culori diferite, s-a găsit un inventar foarte bogat:

a) zeci de vase ceramice dacice, întregi sau întregibile, modelate cu mâna sau la roată, decorate cu ornamente în relief, inoizat, lustruit sau pictat, provenind de la o gamă variată de tipuri — cești — opaițe (10 exemplare!), borcane, căni, oale, kantharoi, străchini, capace etc.

b) unelte, arme și podoabe din fier și bronz;

c) ustensile și diverse piese — calapod pentru modelat vasele, „fusaiole“, vase în miniatură, obiect cilindric din lut, bilă de piatră etc;

d) importuri romane — spadă, oglindă, fragmente de vase ceramice și de sticlă;

e) la adâncimea de 2,20 m spre peretele de est, pe o suprafață de circa 1 m², într-o zonă de cenușă, cărbuni și oase de animale, unele arse, se aflau 7 figurine antropomorfe, 6 de argilă și una din tuf dacitic, tipologic diferite; la patru piese sexul masculin este indicat, iar la trei el nu este precizat, toate au urme de ardere secundare, iar unele au orificii sau incizii în zona ombilicului, a urechilor, pe partea stângă a corpului sau la spate, iar una chiar o cavitate în zona pieptului și abdomenului. Se datează în epoca lui Augustus. (Fig. 9). D. Berciu 1981, p. 80—96, fig. 21/1—7, pl. 48—62.

16. POIANA, com. Nicorești jud. Galați (România). Din dava de aici provin, între altele numeroase figurine antropo- și zoomorfe, două truse extrem de interesante.

a) În 1928, în două amfore cu partea superioară spartă, aflate în gropi la 4 metri distanță una de alta, acoperite cu câte o ulcică modelată cu mâna, plus o piatră pe una din ele, s-au găsit 28 de figurine antropomorfe, câte 14 în fiecare, din care 3 erau masculine și 25 feminine. Într-o amforă erau 14 figurine feminine, toate cu mâinile legate la spate și cu incizii sau împunsături în diferite părți ale corpului, iar în cealaltă amforă 11 figurine feminine, de același tip, plus 3 figurine masculine cu sprâncenele, gura și barba indicate prin incizii, nasul în relief, iar sexul în mod realist. (Fig. 2).

b) Într-o altă groapă, în cercetările nesistematice efectuate de C-tin. Solomon, s-au găsit partea inferioară a unei căni în care se depuseseră 4 figurine antropomorfe, două masculine și 2 cu sexul neprecizat, din care 3 au canale longitudinale și împunsături, 2 „zornăitori“ și 3 vase în miniatură, din care unul are trei piciorușe iar 2 sunt de formă tronconică. (Fig. 1).

Ambele descoperiri se datează în sec. II—I î.e.n. R. Vulpe 1931, p. 257—262; C. M. Tătulea D. Vicoveanu 1973, p. 143—150 fig. 1—3.

17. POLOVRAGI, jud. Gorj (România). În 1982, într-o locuință de suprafață s-au descoperit 3 figurine antropomorfe — una de sex masculin iar celălalte două cu sexul neprecizat, una cu redarea sugestivă a detaliilor feței, plus un vas în miniatură, sec. I e.n. (Fig. 7) C. Beldiman 1992.

18. RĂCĂTAU, com. Horgești jud. Bacău (România). În așezare, în groapa nr. 13, s-au descoperit: 6 figurine antropomorfe, unitare tipologic, fără a avea sexul indicat, unele cu orificii și incizii, toate așezate în cerc și cu fața în jos, împreună cu numeroase pietricele plate și rotunde; iar în umplutura gropii, printre alte piese, s-au mai găsit un suport de vatră cu protomă de berbec și o ceașcă — opaiț cu trei toarte și baghete în relief în formă de șarpe. Sec. I î.e.n. (Fig. 8) V. Căpitanu 1983, p. 145, fig. 1/1—6.

19. SBORYANOVO — Isperih (Bulgaria). În tumulul nr. II, în 5 morminte s-au găsit oseminte de la 9 indivizi, înhumați și incinerati, de copii, adolescenți și maturi, bărbați și femei; unele oase umane sunt incomplet arse sau par a fi rezultatul dezmembrării unor cadavre. Ca ofrande animale s-au depus caprine și păsări. În partea estică s-a găsit scheletul unei femei adulte (M.5) de circa 50 de ani (mormântul principal?), cu palmele așezate pe umeri, unde se aflau și două fibule de bronz. Într-un vas mare bitronconic, acoperit cu altul mic de aceeași formă, depus la picioarele defunctei se aflau: o figurină antropomorfă feminină, câteva mici văscioare în miniatură, mici piese din argilă de diverse forme și o mica piatră. Sec. X—IX î.e.n. — T. Stoianov 1991, p. 93—94 fig. 3—7.

20. SLIVEN (Bulgaria). Într-un mormânt tumular de înhumație (femeie?) din necropola din punctul „Cerkovnoto“, pe lângă un bogat inventar și ofrande între care menționăm o cană și 10 străchini, s-au găsit și 10 mici piese: 3 cuburi, o bilă, un cilindru, un phallus (?), o piesă tronconică, 2 „fusaiole“ din argilă, plus o cochilie de *Cardium*. Sec. IV î.e.n. V. Mirov 1958, p. 658—662, fig. 3.

21. SOZOPOL, antica Apollonia (Bulgaria). În două din mormintele necropolei de aici s-au găsit adevărate truse cu piese numeroase și variate:

a) M.3: în singurul mormânt de incineratie din necropolă, de matur, în urnă, peste și printre oasele umane, s-au descoperit următoarele piese: o figurină antropomorfă (I=40 mm), un disc circular cu o șanțuire și șapte pastile pe o parte și cu o adâncitură pe cealaltă, un disc cu treizeci de împunsături, o piesă inelară cu o adâncitură circulară în care se află nouă incizii, un zar, un toporaș, o „fusaiolă“ și un văscior în miniatură, toate din lut, plus o mărgică din pastă sticloasă cu decor în ochi.

b) *M.34*: de înhumăție, cu inventar și ofrande bogate, între care 3 lekythoi grecești, s-au găsit și următoarele piese din argilă: 3 figurine ($I=39, 43$ și 49 mm), din care una are un orificiu, iar celelalte două împunsături în zona pieptului, o greutate piramidală cu patru incizii (imită fața umană?), 4 „mărgele“, un mic disc circular, 2 piese romboidale, din care unul este perforat, o piesă triunghiulară perforată, plus alte piese aproape circulare neperforate. Ambele morminte se datează în sec. IV î.e.n. — I. Venedikov 1946, p. 11—12, 16—17, fig. 5—7; 17—18.

22. STAROSELKA, reg. Șumen (Bulgaria). În 1968, într-un mormânt tumular de înhumăție (femeie?), anterior prădat, pe lângă un bogat inventar și ofrande între care 14 vase ceramice grecești și tracice, s-au găsit și 11 mici piese din argilă: 3 piese paralelipipedice, din care una are și șiruri cu incizii, 3 piese conice, din care două au șiruri cu incizii, un cub, o turtă rotundă și alte 3 piese de formă neregulată. 325—275 î.e.n. — M. Tačeva — Hitova 1971, p. 42—51.

23. ZIMNICEA, jud. Teleorman (România). În 3 morminte din necropolă, ce conține 162 morminte de incinerăție și 4 de înhumăție, s-au descoperit:

a) *C2M4*: incinerăție în urnă, ca ofrande 3 vase getice, plus următoarele piese: o figurină antropomorfă ($I=58$ mm), 4 piese de formă conică, biconică sau sferică, 4 „fusaiole“, 2 piese sferice cu proeminențe conice, din care una are orificiu, o piesă triunghiulară cu orificiu, un vâscior în miniatură, fragmentar, toate din argilă, și un zar. (Fig. 16).

b) *C20M1*: incinerăție în urnă, adult, distrus de lucrări agricole; mormânt din care s-au mai recuperat, pe lângă o strachină modelată cu mâna, un fragment de oglindă și un fir de bronz, următoarele piese: o figurină zoomorfă, reprezentând o mistreată ($L=48$ mm), 4 piese tronconice cu orificii (pandantive?), 3 piese bitronconice neperforate și o piesă cubică, toate din lut, plus un canin perforat (Fig. 15).

c) *C10M34*: mormânt dublu de incinerăție în urnă, adult și copil, cu un bogat inventar, între care 9 fibule tracice de bronz, și 2 câni fragmentare, s-au mai găsit 18 mici piese din argilă și piatră de formă cilindrică, prismatică, conică, biconică și triunghiulară plus, o „fusaiolă“ (Fig. 13). Mormintele se datează în sec. IV—III î.e.n. — A. D. Alexandrescu 1980, p. 21, 27, 41, fig. 55/5—18; 56/1—18; 57/1—9.

CROYANCES ET PRATIQUES MAGICO — SORCIÈRES CHEZ LES THRACO-GÊTO-DACES

(Résumé)

L'étude ci-présenté fait l'analyse de 30 découvertes, se trouvant dans 23 localités, découvertes qui, par leurs éléments fondamentaux-contextes archéologiques, composition et structure, morphologie etc. reflètent des croyances et des pratiques magiques chez les Thraco-Géto-Daces. Du point de vue chronologique nous nous rapportons aux époques Halstatt et La Tène et, du point de vue géographique, à l'espace où les documents écrits et archéologiques attestent les Thraco-Géto-Daces.

Les découvertes analysées proviennent, d'une façon équilibrée, de différents types de tombes et de contextes archéologiques, ainsi que de différentes séquences chronologiques du Ier millénaire av. J.C., dans le but de mettre en évidence un échantillon représentatif.

Nous apprécions qu'une analyse sur la verticale de ce phénomène présente certains avantages, à savoir de saisir et de mettre en évidence les éléments de continuité et de discontinuité, de tradition et d'innovation, bien que, le long du Ier millénaire av. J.C. aient eu lieu, sur le territoire habité par les Thraco-Géto-Daces, de profonds changements socio-économiques, politiques et culturels à la suite de certaines évolutions intérieures ou bien de certaines infiltrations ethniques étrangères.

CONTEXTES ARCHEOLOGIQUES. Les 30 contextes archéologiques sont représentés par: a) *habitations* — 7 découvertes avec 9 figurines anthropomorphes et 23 zoomorphes; b) *fosses dans les établissements* — 3 découvertes avec 18 figurines anthropomorphes; c) *vases dans les fosses* — 4 découvertes avec 33 figurines anthropomorphes et 11 zoomorphes; d) *tombes* — 7 découvertes avec 8 figurines anthropomorphes et une zoomorphe; e) (?) — 2 découvertes avec 3 figurines anthropomorphes. Il est à remarquer que de telles découvertes — des „trousses“ — n'ont été découvertes dans aucun des plus de 50 édifices religieux publics des Géto-Daces (sanctuaires, constructions à abside, âtres décorés) à l'époque Burebista—Decebal. De plus, on n'a trouvé de telles trousses dans aucune des découvertes de Montagnes de Orastie, le centre religieux de Géto-Daces, non plus, bien qu'on y eût découvert environ 20 sanctuaires.

STRUCTURE DES TROUSSES

a) *Figurines.* Sur les 30 découvertes, dans 13 localités et 16 complexes, on a découvert 76 figurines anthropomorphes (17) et dans 6 localités et 7 complexes, seulement des figurines zoomorphes (—) et dans 6 localités et 7 complexes, il n'y a ni figurines anthropomorphes, ni zoomorphes (toutes proviennent des tombes). Dans l'ensemble, donc, le nombre des pièces anthropomorphes représentent environ 68% du total; à remarquer qu'elles ne se trouvent jamais ensemble dans la même trousse.

b) *Espèces des animaux.* Quant aux espèces des animaux modélés, en ordre décroissant, elles sont représentées par: porcins, bovins, ovicaprins, en majorité, peut-être des mammifères domestiques.

c) *Pièces miniaturales* de diverses formes, en glaises. Dans 18 localités et 20 complexes on a découvert plus de 176 pièces (40) de diverses formes en glaise: „petits pains“, „craquelins ronds“, noyaux, sémences, billes, cylindres, cubes, disques, pyramides, étoiles, prismes etc..

d) *Vases en miniature.* On les a découverts dans 12 localités et 13 contextes, plus de 20 pièces (4,5%), au total: petites tasses, bocaux, coupe à pied, vases à petits pieds, cueiller, couvercle et rhyton.

e) *Instruments* („embauchoir“) pour modeler les vases, trouvés dans 2 complexes, à Hanska-„Toloaca“ (5 pièces), et un instrument pour orner les vases du type Babadag II, provenant de Babadag.

f) *Coquillages* de Murex, Cypraea, Cardium, carapaces de tortue, canines perforées, trouvés dans 6 complexes; plus de 13 pièces (3%).

g) *Instruments* (pièces vides à l'intérieur qui contiennent des cailloux ou des billes en argile) dans le but de faire sonner, dans 3 complexes 68 pièces).

h) *Cailloux*, plats ou sphériques, dans 5 trousses, plus de 40 pièces (8,3%).

i) *Fussaioles et rondelles:* 13 découvertes dans 10 localités avec 51 pièces (11,5%).

j) *Colliers ou perles* en pâte vitrée, ambre, coraux, agates, dans 5 complexes (plus de 100 pièces).

k) *Autres catégories de pièces:* petites bédanes et haches miniaturales, amulettes, petites plaques, support d'âtre; on a trouvé plus de 24 pièces dans 11 complexes.

AIRE DE RÉPANDISSEMENT (Fig. 1). Les 30 découvertes proviennent: 10 de la Moldavie historique (les Carpathes), 3 de Valachie et 2 de l'Olténie, 2 de Dobroudja, 2 de Transylvanie, 10 de Bulgarie et une de l'Ukraine; nous observons donc, une concentration particulière des découvertes (10) et des pièces (128) dans l'espace d'entre les Carpathes et le Nistre.

CHRONOLOGIE: 5 découvertes dans 4 localités proviennent de l'époque de Hallstatt, dont 3 avec 30 figurines zoomorphes et 2 avec 6 pièces anthropomorphes; 9 découvertes avec 18 figurines anthropomorphes et une avec une figurine zoomorphe, et complexes sans figurines, proviennent des Ve—IIIe siècle av. J.C.; 7 découvertes, dont 5 avec 51 figurines anthropomorphes et 2 figurines zoomorphes proviennent de IIe—Ier siècle av. et une découverte avec 2 figurines zoomorphes proviennent des Ier—IIe après J.C.

Plus le nombre des découvertes et des pièces anthropomorphes accroît, plus celui des figurines zoomorphes diminue; les découvertes pour le groupe culturel Basarabi y sont absentes.

Nous n'y avons pas présenté la découverte de Câr. omănești (dép. Buzău), unique dans le monde „barbare“ européen, car, par le contexte archéologique, le nombre des pièces, la variété des espèces d'animaux, dimensions et réalisation artistique, elles sont essentiellement différentes de toutes les autres. Nous considérons qu'il s'agit d'un sanctuaire mythologique de la communauté gète et les statuettes, probablement *ex-voto*, étaient employées dans certaines „histoires“ mythiques (peut-être, à une connotation religieuse).

Dans l'aire thrace, on a trouvé, dans plus de 10 localités, presque 50 figurines anthropomorphes et plus de 150 zoomorphes provenant du Hallstatt et, dans 50 localités environ, plus de 250 figurines anthropomorphes et dans 30 localités, presque 200 figurines zoomorphes, provenant toutes de la Tène. On peut donc affirmer que les figurines anthropomorphes et zoomorphes en glaise, bien qu'on les rencontre à d'autres populations „barbares“ aussi, sont pourtant, spécifiques, en tout premier lieu, à tous les Thraco-Géto-Daces.

En ce qui concerne les figurines zoomorphes, on n'a modelé que des espèces d'animaux, domestiques ou sauvages, spécifiques à l'aire habitée par les Thraco-Géto-Daces; les animaux exotiques ou fantastiques y manquent totalement.

Un tiers des figurines anthropomorphes ont des canaux en longueur, cavités, orifices et piqûres, ce qui témoigne des interventions préméditées, à intervention susceptible de suggérer les actes de „magie noire“ sur les figurines zoomorphes.

Quant à la composition de ces découvertes, nous allons faire les remarques suivantes: a) la plupart contiennent, soit des figurines anthropomorphes, soit des figurines zoomorphes, mais jamais les deux catégories ensemble;

b) presque toutes ont de petits objets en glaise, de différentes formes;

c) la présence des pièces insolites: clochettes, pièces vides avec des billes en glaise à l'intérieur, des bédanes, haches miniaturale etc...

d) pièces à qualités magiques supposées: carapaces de tortue, canines perforées, coquillages de Murex, Kauri, Cardium etc...

L'analyse de la structure, composition et morphologie des découvertes présentées nous montre qu'elles sont à peu près identiques aux trousse magico-sorcières rencontrées aux nombreuses populations archaïques étudiées par les ethnologues et les anthropologues, ou bien mentionnées par les voyageurs.

Si les découvertes dans les habitations (Bunești—Averești, Cucorâni, Morești, Polovragi, Grănicești, Dumbrava etc.) indiquent leur caractère encore fonctionnel, et celles des tombes (Sozopol, Independența, Kabile, Zimnicea etc.), la profession exercée de son vivant (magicien) ou bien la protection spéciale qu'il fallait accorder aux défunts, d'autres sont l'expression évidente de certains actes magiques — les figurines déposées dans des vases (Hanska—„Toloacă“, Lechnița de Mureș, Poiana), ou bien elles sont des dépôts (Babadag, Ocnița, Răcătau) qui expriment le souci de ne pas être profanées après les rites sacrés.

Etant donné que dans les communautés archaïques, les magiciens et les sorciers étaient, d'habitude, leurs médecins aussi, nous considérons que les vases en miniature s'utilisaient, soit pour préparer les onguents et „médicaments“ nécessaires à la guérison des malades, soit pour obtenir des substances à qualités magiques, soit les deux.

En ce qui concerne la présence des figurines zoomorphes, les trousse pouvaient être employées dans les rites magiques à l'intention de la reproduction et l'élevage des animaux, ou bien dans la but de leur assurer le succès à la chasse. L'existence des orifices, canaux, piqûres aux figurines anthropomorphes seulement, met en évidence leur emploi dans des actes sorciers destinés à produire l'aveuglement, la maladie et même la mort de la personne visée.

Extrêmement suggestives, pour leur connotation magique, sont aussi les coquillages de *Cardium*, *Cypraea*, *Murex*, les carapaces de tortue, les canines perforées ou les clochettes, présentés dans 8 découvertes. La présence des petites pièces en glaise sous la forme de petits pains, craquelins ronds, sémences, noyaux ou petites plaques (moulin en miniature) pourrait suggérer certains rites liés aux croyances agraires.

Les pièces pour orner les vases se trouvant dans ces troussees pourraient suggérer également certaines pratiques magiques liées à la poterie.

Un nombre des troussees on a trouvé auprès des âtres, ce qui pourrait suggérer certains rites et pratiques liés à l'âtre et le feu. Les nombreux disques en glaise ayant des incisions en „croix“ ou des orifices, ainsi que les rondelles, suggéreraient des croyances connexes aux bienfaisances du soleil.

L'utilisation des figurines anthropomorphes et zoomorphes sinon exclusivement, au moins à prédominance, dans la sphère de la magie et de la sorcellerie, est soutenue aussi par deux autres observations essentielles: a) on a découvert des figurines anthropomorphes et zoomorphes dans aucun des 50 sanctuaires daces, ni même à Sarmisegetusa Regia, le centre religieux des Daces; b) si les figurines anthropomorphes et zoomorphes représenteraient des divinités ou des „instruments“ pour les adorer, leurs paroissiens ne massacraient pas leurs propres divinités dès le moment du modelage. Comment pourrait — on appeler autrement les actes de piquer ou de percer les figurines, l'absence des parties du corps pour les pièces découvertes dans des contextes protégés?

A d'autres populations antiques la situation en est similaire ou bien contraire à celle des Thraco-Géto-Daces. Par exemple, les Grecques avaient l'habitude de déposer des figurines représentant les divinités, même dans les sanctuaires des autres dieux, et, dans des sanctuaires ou d'autres endroits culturels des Celtes, on a trouvé des figurines anthropomorphes et zoomorphes. En échange, dans les sanctuaires des scythes, on ne rencantre pas de telles figurines, fait mentionné aussi par les écrivains antiques; c'est toujours dans les sources écrites que nous apprenons que les Germains n'avaient pas l'habitude d'anthropomorphiser ses divinités.

Les contextes archéologiques, la composition des troussees ainsi que le reste de l'inventaire des découvertes, nous suggèrent le fait que le menu peuple (agriculteurs et éleveurs de bétail) était le „bénéficiaire“ principal de ces pratiques magiques et sorcières. D'ailleurs, les pratiques magiques et sorcières chez les Thraco-Géto-Daces sont mentionnées aussi par les auteurs antiques, la plus explicité étant due à Platon (*Charmides*, 156 a—157 c) qui reproduit les paroles d'un médecin thrace: „Mon ami, disait-il, l'âme guérit avec des incantations... que personne ne te persuade de guérir sa tête par ce remède à moins qu'il ne te confie d'abord son âme pour la guérir à l'aide de l'incantation“.

Ces constatations mettent en évidence la délimitation claire des deux sphères du sacré à l'époque Burebista—Decebal: d'une part, les sanctuaires qui représentent la religion „officielle“, reconnue comme telle par le clergé et la royauté et, d'autre part, un tas de pratiques magiques et sorcières ayant des racines profondes dans les mentalités des gens.

De la sorte, les deux catégories de découvertes expériment, pour la période des 1er siècle av. J. C. — 1er siècle A. D., la séparation nette et, éventuellement, l'hostilité, d'essence et de structure, entre la religion officielle, représentée par un panthéon dace, en tant qu'expression de la politique de centralisation, et les pratiques et sorcières qui se déploient seulement dans le milieu familial.

ILLUSTRATION

ANEXES:

- 1 Tableau synoptique des découvertes des troussees magico-sorcières.
2. Graphique qui comprend les contextes archéologiques où on les a découvertes:
 - I) habitations; II) tombes; III) vases céramiques; IV) sanctuaires (?); V) fosses.

- 3 Graphique qui comprend les catégories de pièces dans les trousse: I) figurines zoomorphes; II) instruments pour modeler et décorer les vases; III) figurines anthropomorphes; IV) pièces à faire sonner; V) fusaïoles, rondelles; VI) cailloux; VII) coquillages, carapaces, canines; VIII) vases en miniature; IX) pièces en argile de diverses formes; X) pièces diverses.
- 4 Graphique avec la répartition géographique des figurines anthropomorphes et zoomorphes: I) figurines zoomorphes; II) figurines anthropomorphes.
- 5 Graphique qui exprime la chronologie des figurines anthropomorphes et zoomorphes: I) Xe—VIIIe siècle av. J.C.; II) Ier—IIe siècles A.D.; III) IIe—Ier siècles av. J.C.; IV) Ve—IIIe siècles av. J.C.
- 6 Carte avec le répandissement géographique des trousse magico — sorcières: 1 Arabadji, 2 Babadag, 3 Bunești — Averești, 4 Cucorâni, 5 Drumevo, 6 Dumbrava, 7 Dunavățul de Sus, 8 Grănicești, 9 Hanska — „Toloacă“, 10 Kabyle, 11 Kuțurub I, 12 Lechința de Mureș, 13 Morești, 14 Musovica, 15 Ocnîța, 16 Poiana, 17 Polovragi, 18 Răcătău, 19 Sboryanovo, 20 Sliven, 21 Sozopol, 22 Staroseika, 23 Zimnicea. *Légende: trousse à figurines anthropomorphes — a) dans les habitations, b) dans les fosses, c) dans les vases, d) dans les tombes, e) dans les sanctuaires (?); trousse à figurines zoomorphes — f) dans les habitations, g) dans les vases, h) dans les tombes; trousse sans figurines anthropomorphes ou zoomorphes — l) dans les tombes.*

FIGURES

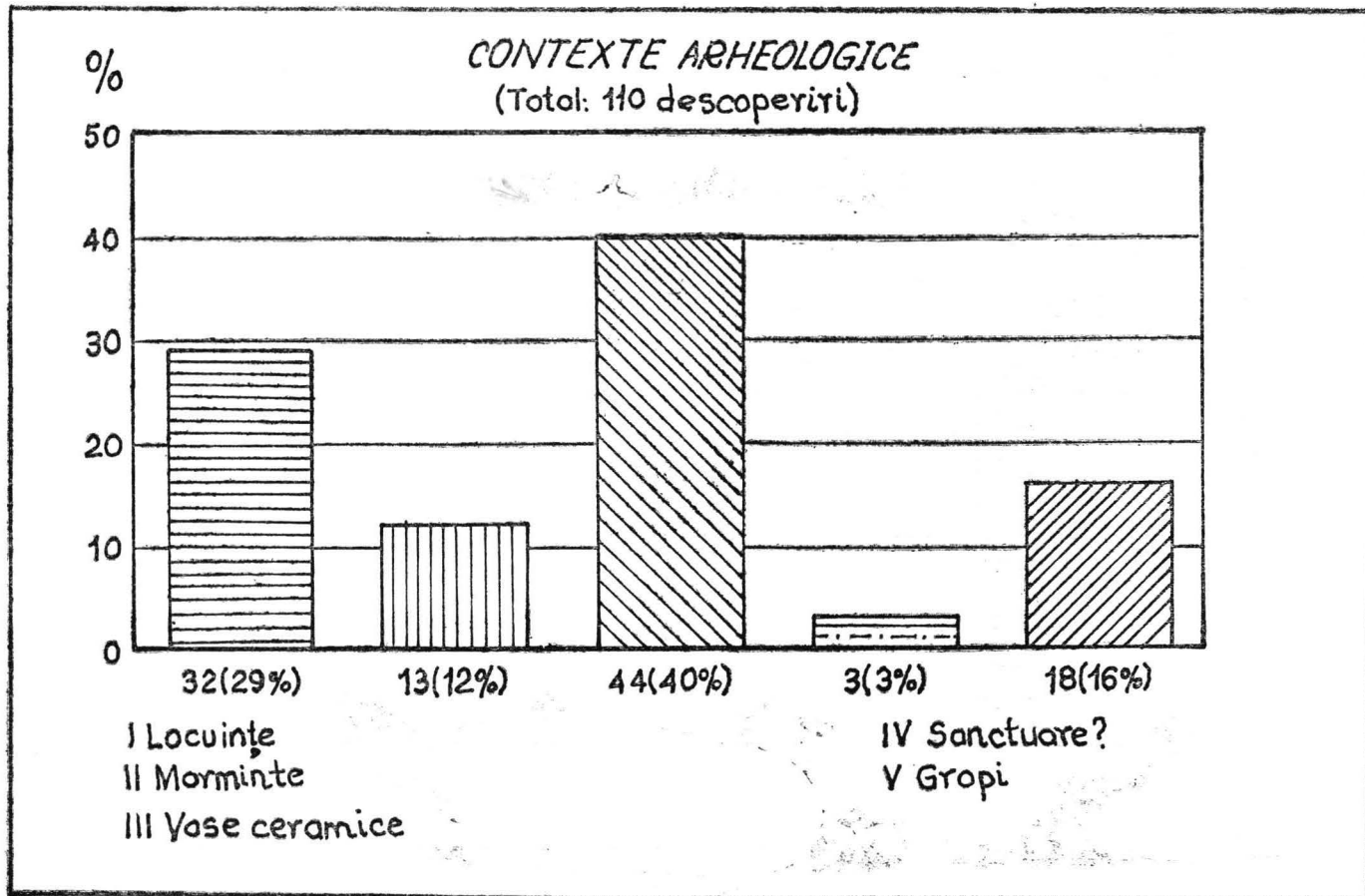
- 1 Poiana (1938).
- 2 Poiana — 1928 (d'après R. Vulpe).
- 3—5 Hanska — „Toloacă“ d'après I. T. Niculiță).
- 6 Bunești — Averești (d'après V. V. Bazarciuc).
- 7 Polovragi (d'après C. Beldiman).
- 8 Răcătău (d'après V. Căpitanu).
- 9 Ocnîța (d'après D. Berciu).
- 10 Kuțurub I (d'après K. K. Marcenko et I. V. Domanski).
- 11 Caravan (d'après B. A. Sramko).
- 12 Belskoe (d'après B. A. Sramko).
- 13 Zimnicea — C₁₆ M₃₄ (d'après A. D. Alexandrescu).
- 14 Dunavățul de Sus — (d'après S. Gavrilă).
- 15 Zimnicea — C₂₀ T₁ (d'après A. D. Alexandrescu).
- 16 Zimnicea — C₂ T₄ (d'après A. D. Alexandrescu).
- 17 Lechința de Mureș (d'après K. Horedt).
- 18 Cucorâni (d'après S. Teodor).
- 19 Morești (d'après K. Horedt).
- 20 Kabyle — T₁ (d'après L. Getov).
- 21 Kabyle — T₃ (d'après L. Getov).
- 22 Sevtopolis (d'après L. Ognenova — Marina).

BIBLIOGRAFIE

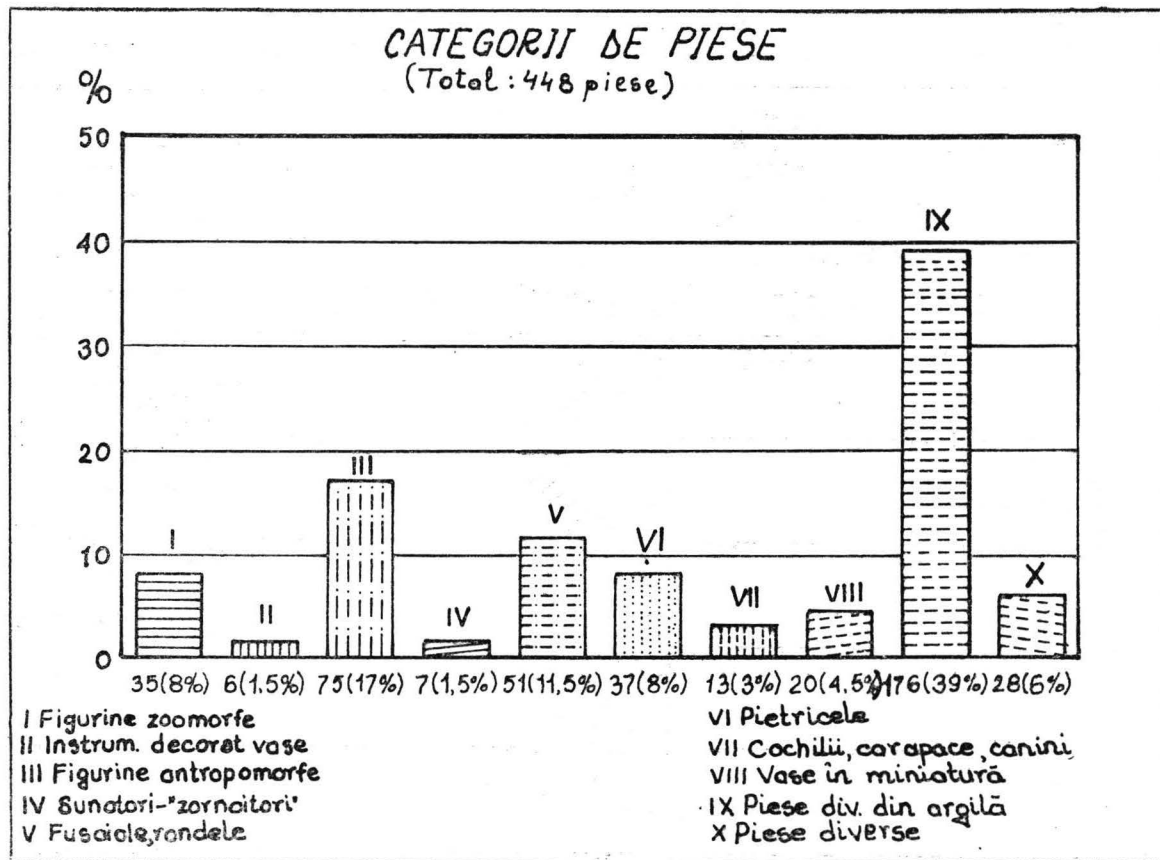
- ALEXANDRESCU, A.D. 1980, *La nécropole gète de Zimnicea, Dacia, N.S.*, 24, p. 19—126.
- ALROTH, E. 1987, *Visiting Gods — Who and Why?* în *Gifts to the Gods*, Uppsala, p. 9—19.
- BABEȘ, M. 1977, *Statuetele geto-dace de la Cărlomănești (jud. Buzău)*, SCIV, 28, 3, p. 319—352.
- BALABANOV, P. 1980, *Les petits objets de culte thrace*. în *Actes du IIe Congrès de thracologie* (Bucarest, 4—10 septembre 1976), 2, București, p. 137—139.
- BAZARCIUC, V.V. 1987, *Noi descoperiri în cetatea dacă de la Bunești Averești (jud. Vaslui)*, SCIVA, 38, 1, p. 33—39.

- BELDIMAN, C. 1992, *Noi piese ceramice de plastică din Dacia preromană, Cumidava*, 15 (sub tipar).
- BERCIU, D. 1981, *Buridava dacică*, 1, București.
- CAESAR, *Războiul gallic; Războiul civil*, București, 1964.
- CAPITANU, V. 1983, *Figurine antropomorfe geto-dacice descoperite la Răcătău (com. Horgești — jud. Bacău)*, *Carpica*, 15, p. 141—152.
- CRÎȘAN, I.H. 1986, *Spiritualitatea geto-dacilor*, București.
- DIMITROV, D., CÍČIKOVA, M., BALANSKA, A., OGNENOVA-MARINOVA, I. 1984, *Sevtopolis*, 1, Sofia.
- DREMSIZOVA-NELCINOVA, T.V. 1965, *Moghilen necropol pri selo Drumevo, Kolarougradsko, Arheologija, Sofia*, 7, 4, p. 54—65.
- ELIADE, M. 1992₁, *Sacrul și profanul*, București.
— 1992₂, *Tratat de istorie a religiilor*, București.
- FRAZER, J. G., 1935, *Le roi magicien dans la société primitive*, Paris.
— 1980, *Creanga de aur*, 1—5, București.
- GETOV, L. 1991, *Moghilen necropol et elenisticeskata epoha pri Kabyle*, in *Kabyle*, 2, Sofia, p. 168—197.
- HERODOT, *Istoriei*, vol. I—II, București, 1961.
- HOREDȚ, K. 1963, *Hallstatische Tierfiguren aus Lechința de Mureș, Dacia, N.S.*, 7, p. 527—534.
- HOREDȚ, K. 1979, *Morești. Grabungen in einer vor-und Frühgeschichtlichen Siedlung is Siebenburgen*, București.
- • • *Die Kelten in Gallien*, 1979.
- KRUGLIKOVA, I.T. 1970, *Terracoty iz selskih poselenii evropeiskoi ciasti Bosporskogo gosudarstvo*, in *Arheologija SSSR*, G 1—4 (*Terrakoty Severnogo Prichernomora*).
- LASZLO, A. 1983—1984, *Un grup hallstattan timpuriu în Podișul Moldovei*, *Cercetst.*, 14—15, p. 65—84.
- I.ÉVI-STRAUSS, C. 1978, *Antropologia structurală*, București.
- LIRS, I.E. 1958, *Obârșia lucrurilor*, București.
- LUKÁCS, G. 1972, *Estetica*, 1—2, București.
- LUQUET, G.-H. 1926, *L'art et la religion des hommes fossiles*, Paris.
- LUNGU, V. 1990, *Nouvelles données concernant la chronologie des amphores rhodiennes de la fin du IIIe siècle au debut du IIe siècle av. J.C.*, *Dacia, N.S.*, 34, p. 209—217.
- MALINOVSKI, B. 1948, *Magic, Science and Religion*, New York.
- MARCONKO, K.K., DOMANSKI, Ia.V. 1983, *Kul'tovyi zol'nik na poselenii Kulturub I, KŠ*, 174, p. 37—40.
- MIKOV, V. 1958, *Narodna medicina u starite traki*, in *Studia in honorem acad. D. Dečev*, Sofia, p. 657—671.
- NICULIȚĂ, I.T. 1985, *Izučenie severnofrakijskih poselenii v Hanskom microraine*, AIM, 1985, p. 95—117.
- PALOU, J. 1992, *Vrăjitoria*, Timișoara.
- PARVAN, V. 1926, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București.
- PETRESCU, N. 1944, *Primitivii*, București.
- PLATON, *Charmides*, in *Opere*, I, București, 1975, p. 155—232.
- ROMEUF, A.M. 1986, *Ex-voto en bois de Chomalières (Puy-de-Dôme) et des Sources de la Seine. Essai de comparaison*, *Gallia*, 44, 1, p. 65—89.
- SANIE, S., SANIE, Ș. 1973, *Cercetările arheologice de la Dumbrava (com. Ciurea, jud. Iași)*, *Cercetst.*, 4, Iași, p. 61—92.
- SIMION, V. 1983, *Imagine și legendă. Motive animaliere în arta evului mediu românesc*, București.
- SIRBU, V. 1987₁, *Figurinele antropomorfe și zoomorfe traco-geto-dacice din prima și a doua epocă a fierului, Istros*, 5, p. 91—157.
— 1987₂, *Credințe magico-religioase ale geto-dacilor reflectate în descoperirile arheologice*, *SCIVA*, 38, 4, p. 91—108.
— 1992, *Manifestări ale vieții spirituale la geto-daci și daci liberi reflectate în descoperirile arheologice (sec. IV î.e.n.—III e.n.)*, Teză de doctorat, Iași.
- STOIANOV, T. 1992, *Early Iron Age Tumular Necropolis in the Sboryanovo Reservation, Helis*, 2, Sofia, p. 93—114.

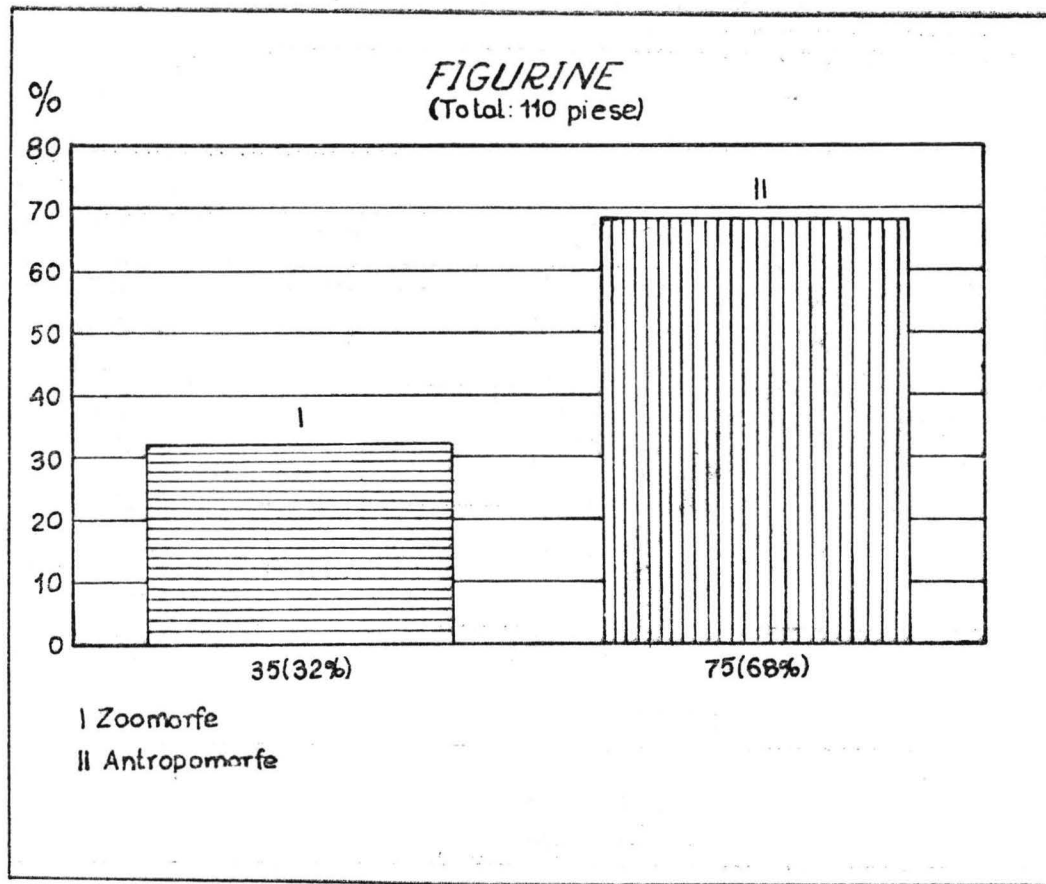
- SRAMKO, B.A. 1957, *Sledy zemledel'ceskogo kul'ta u lesostepnyh plemen severnogo Pricernomor'a v rannema jeleznom veke*, SA, 1, p. 178.
 — 1976, *Novyie nahodki na Bel'skom gorodiče i nekotoryie voprosy formirovania i semantiki obrazov zverinogo stilia*, in *Skifo-Sibirskii zverinyi stil v iskusstve narodov Evrazii*, Moskva, p. 194—209.
- TACITUS, *Despre originea și țara germanilor*, in *Opere*, II, București, 1963.
- TACEVA-HITOVA, M. 1965, *Trakijsko pogrebenne kraia Staroselka, Ţumenski okr'g., II, Inventar, ritual i datiravska na pogrebenieto ot moghlnata grobnica ot s. Staroselka*, *Arheologija Sofia*, 13, 3, p. 48—49.
- TATULEA, C. M., VICOVEANU, D. 1973, *Depozitul de piese de cult de la Poiana*, *Cercet'ist*, 4, p. 143—150.
- TEODOR, S. 1975, *Săpăturile de la Cucoreni (jud. Botoșani)*, *AhrMold*, 8, p. 121—201.
- * * * *Terracoty Severnogo Pričernomora*, in *Arheologija SSSR*, G 1—11, Moskva, 1970.
- VENEDIKOV, I. 1948, *Razkopkite v necropola na Apollonia na Cerno More, Razkopki i rodučivania*, 2, Sofia, p. 7—29.
- VERGILIUS, *Georgicele*.
- VULPE, R. 1931, *Figurinele magice de la Poiana și captivii de pe reliefele de la Adamclisi*, AD, 12, 1—12, p. 257—262.
- ZEDGENIDZE, A.A. 1976, *Ussledovanie severo-zapadnogo uciastka antičnogo teatra v Kersones*, KS, 145, p. 28—34.

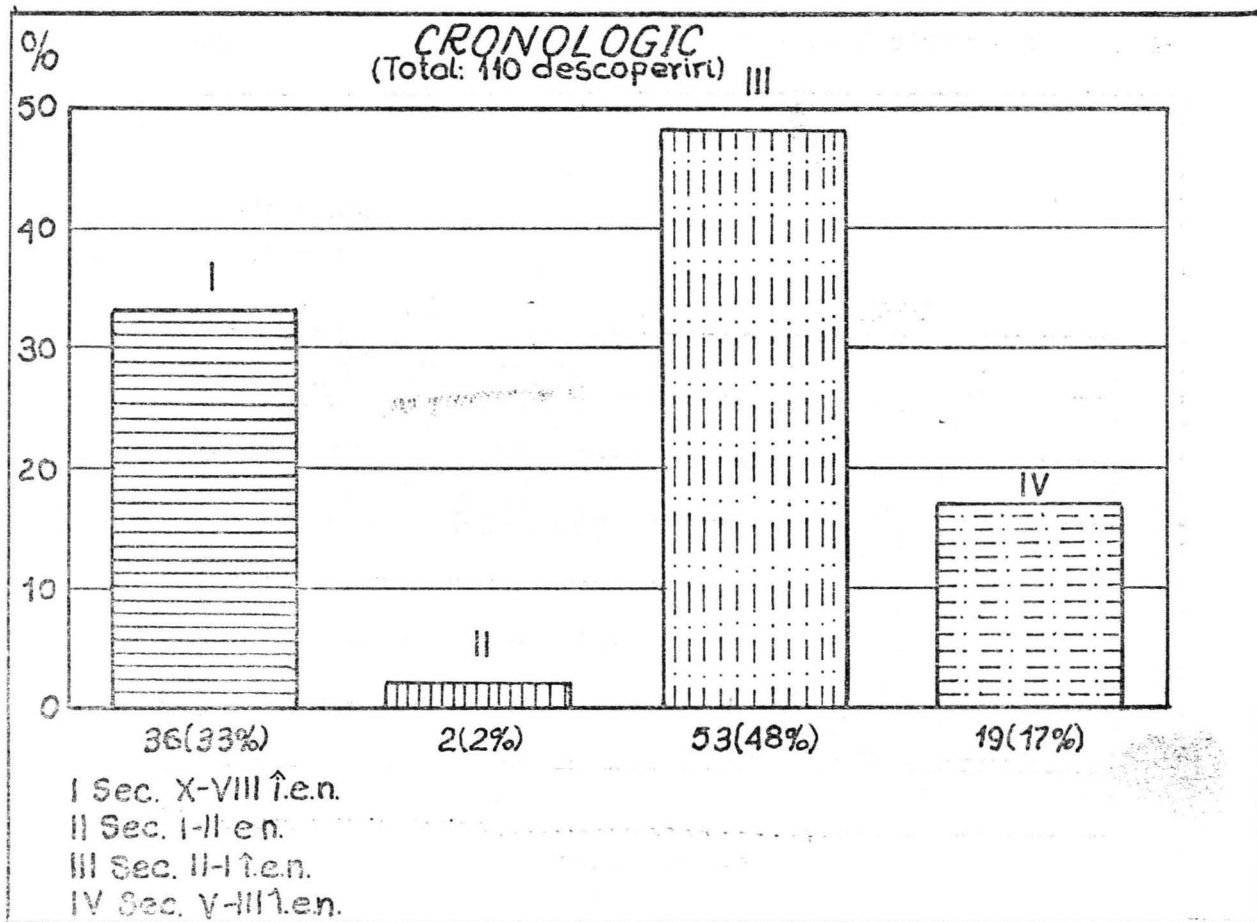
2. Grafic ce cuprinde contextele arheologice în care s-au descoperit trusele: I) locuințe; II) morminte; III) vase ceramice; IV) sanctuare (?); V) gropi.

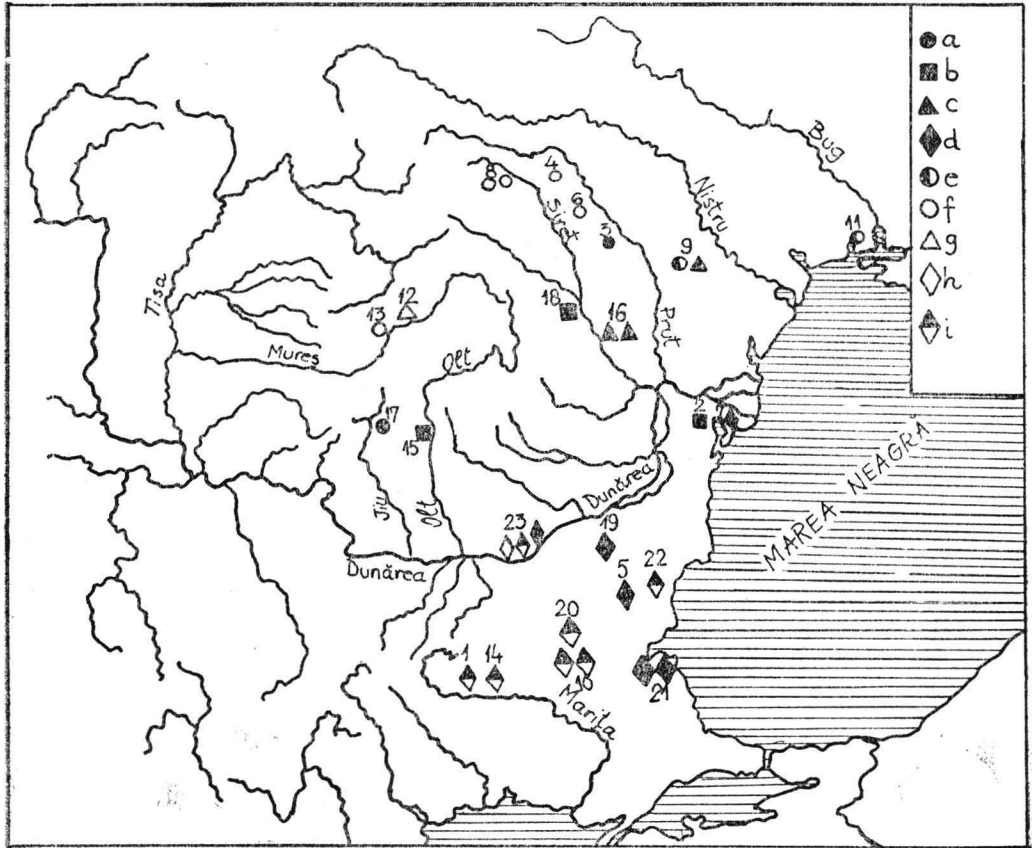
3. Grafic ce cuprinde categoriile de piese din truse: I) figurine zoomorfe; II) instrumente pentru modelat și decorat vase; III) figurine antropomorfe; IV) sunători („zornăitori”); V) fusaiole, rondele; VI) pietricele; VII) cochilii; carapace; canini; VIII) vase — în miniatură; IX) piese din argilă de diverse forme; X) piese diverse.

4. Grafic cu repartitia figurinelor antropomorfe și zoomorfe: I) figurine zoomorfe; II) figurine antropomorfe.

5. Grafic ce exprimă cronologia figurinelor antro-pomorfe și zoomorfe: I) sec. X—VIII î.e.n.; II) sec. I—II e.n.; III) sec. II—I î.e.n.; IV) sec. V—III î.e.n.

6. Hartă cu răspândirea geografică a truselor magico-vrăjitoarești: 1 Arabadji, 2 Babadag, 3 Bunești — Averești, 4 Cucorâni, 5 Drumevo, 6 Dumbrava, 7 Dunavătul de Sus, 8 Grănicești, 9 Hanska — „Toloacă”, 10 Kabyle, 11 Kuțurub I, 12 Lechința de Mureș, 13 Morești, 14 Musoviča, 15 Ocnița, 16 Poiana, 17 Polovragi, 18 Răcătău, 19 Sboryanovo, 20 Sliven, 21 Sozopol, 22 Staroselka, 23 Zimnicea.

Legenda: truse cu figurine antropomorfe — a) în locuințe, b) în gropi, c) în vase, d) în morminte, e) în sanctuare (?); truse cu figurine zoomorfe — f) în locuințe, g) în vase, h) în morminte; truse fără figurine, antropomorfe sau zoomorfe — i) în morminte.

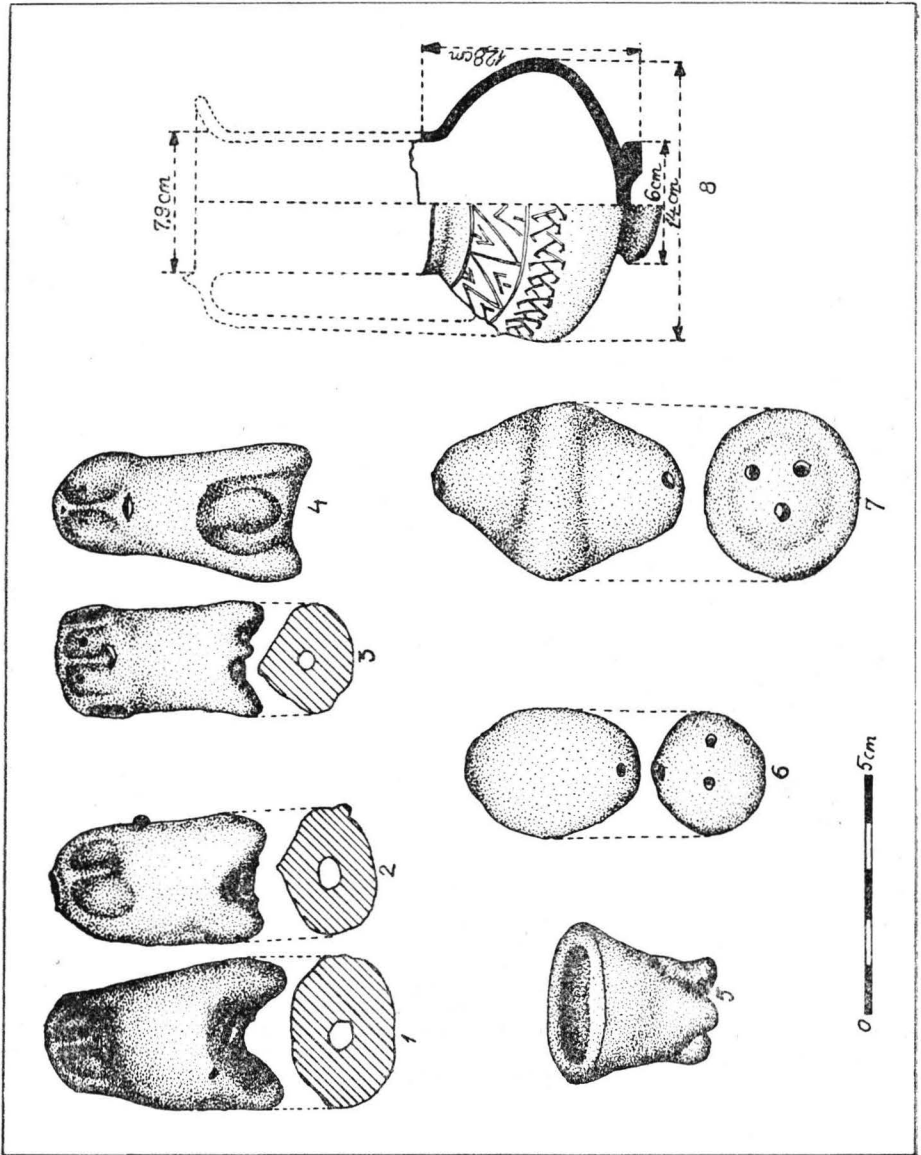

Fig. 1. Pojana (1938).

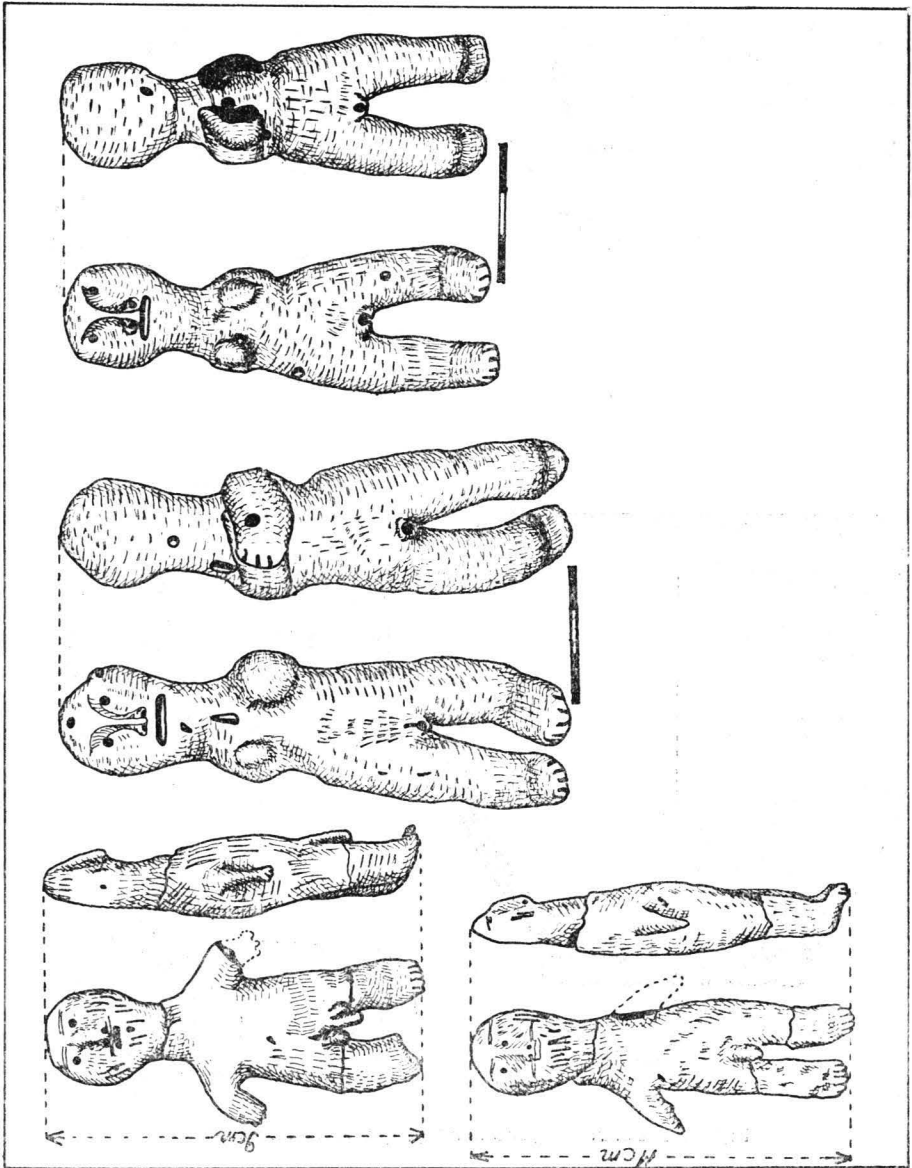

Fig. 2. Fojana — 1928 (după R. Vulpe).

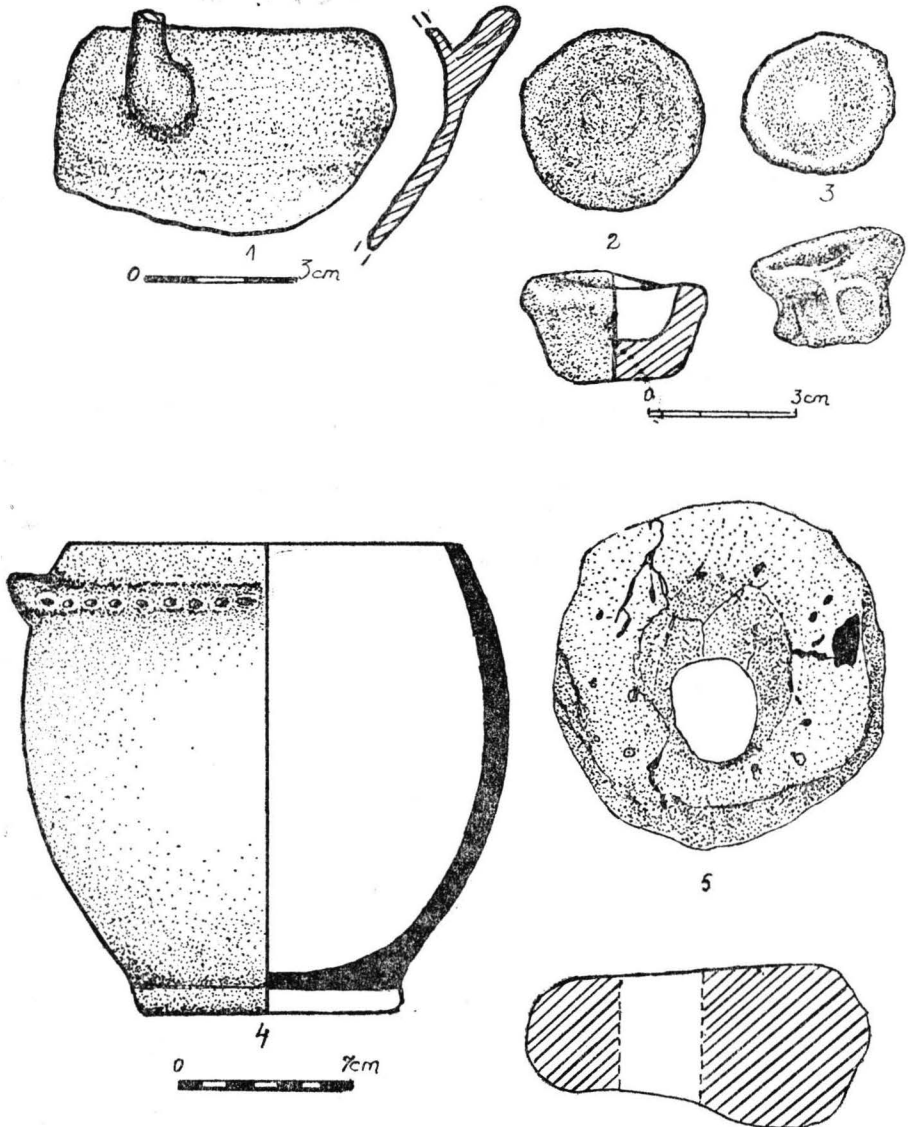

Fig. 3. Hanska — „Toloacă“ (după I. T. Niculiță).

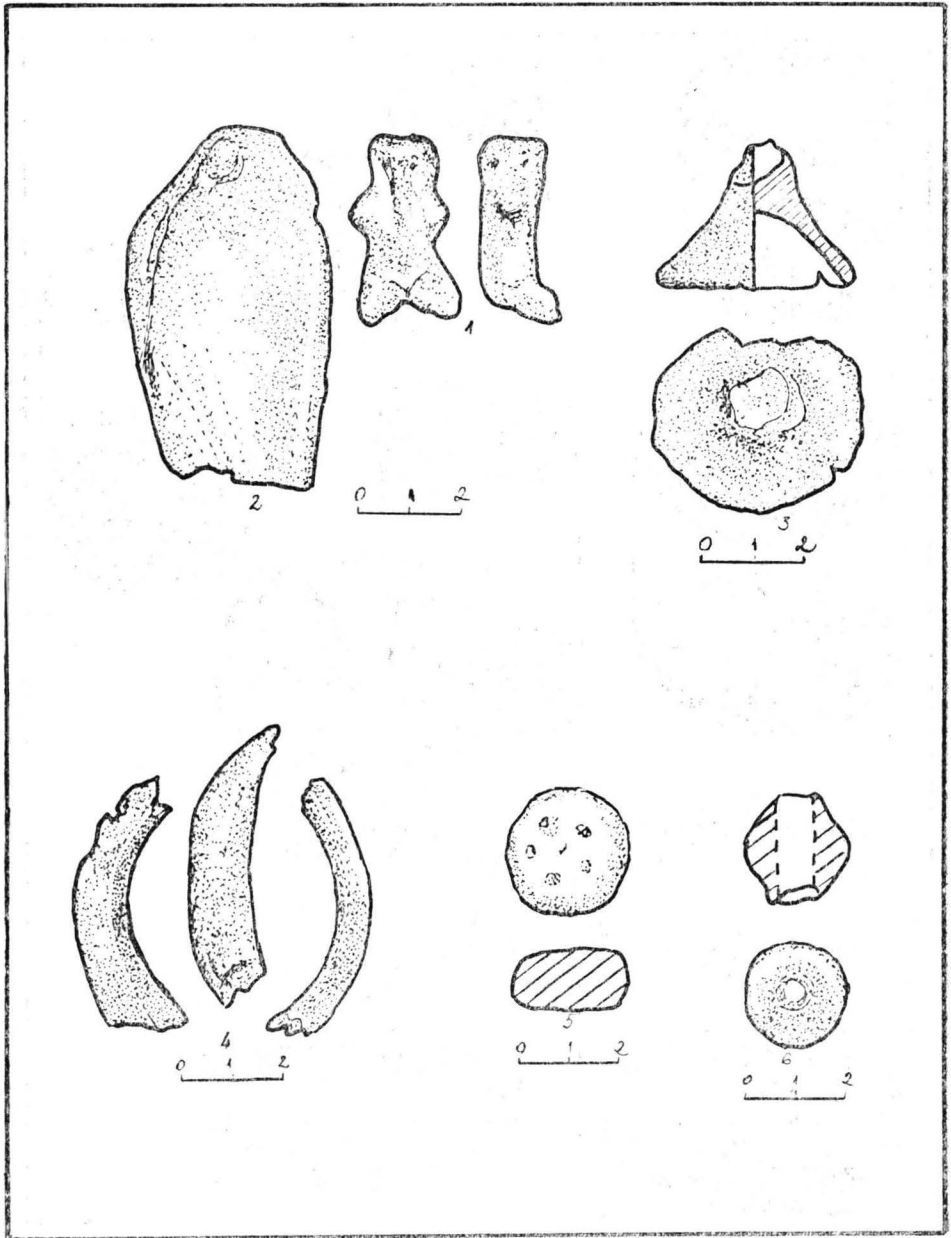

Fig. 4. Hanska — „Toloacă“ (după I. T. Niculiță).

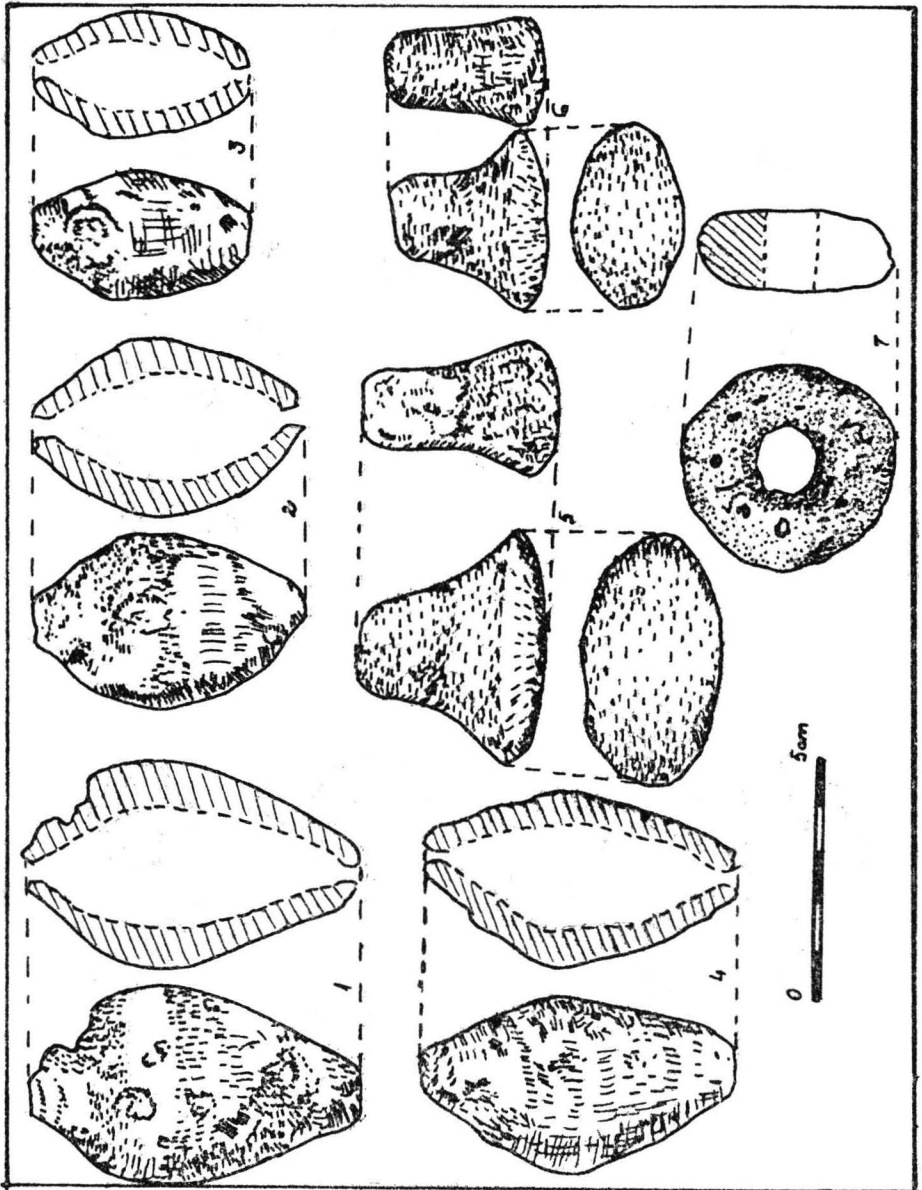

Fig. 5. Hanska — „Toloacă“ (după I. T. Niculiță).

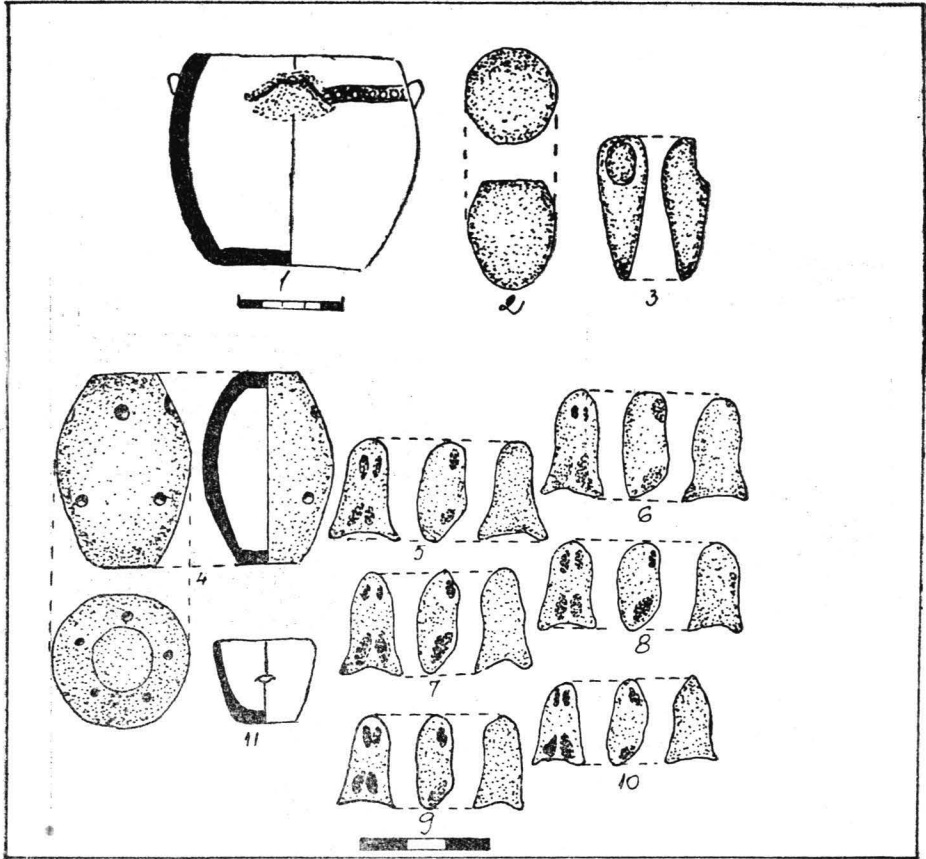

Fig. 6. Bunești — Averești (după V. V. Bazarciuc).

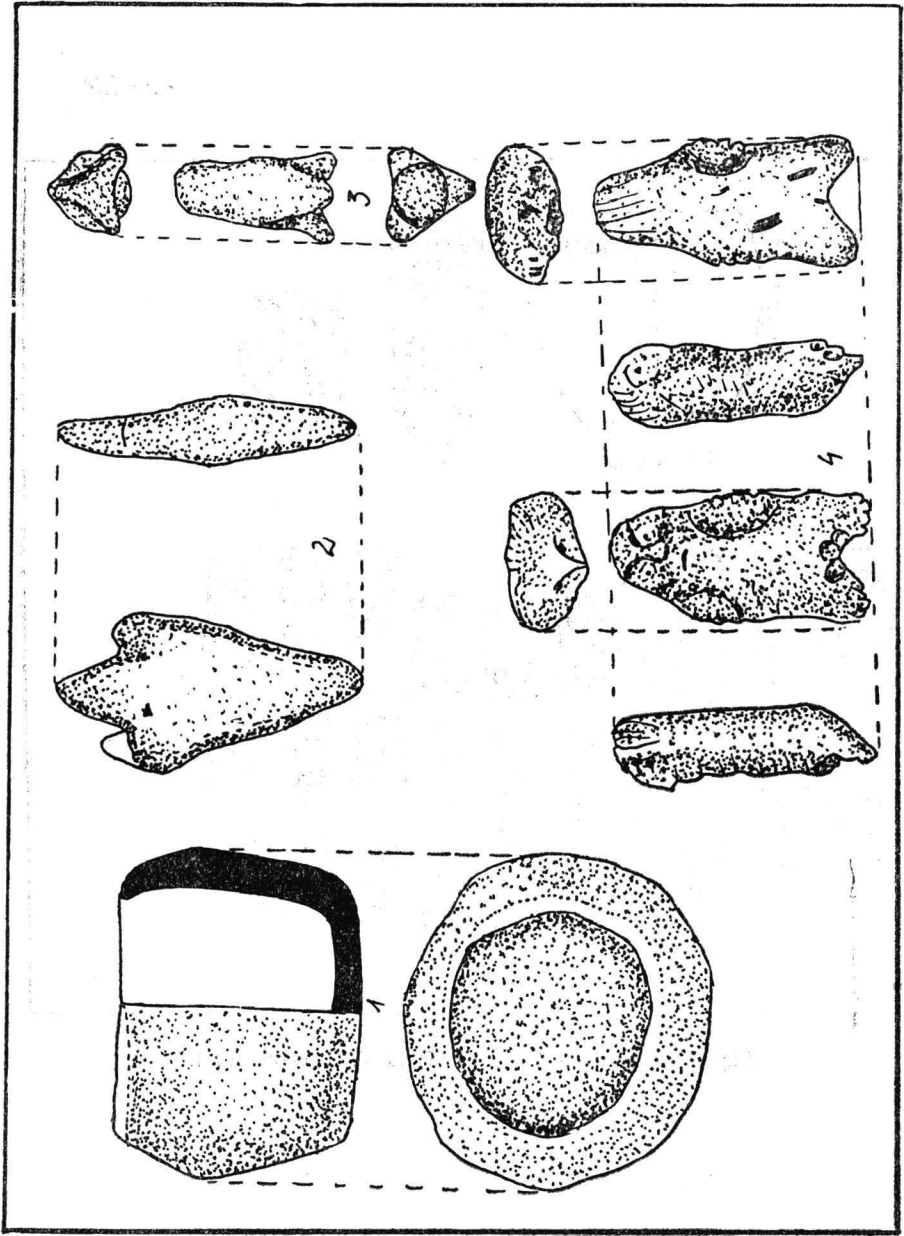

Fig. 7. Pofovragi (după C. Beldiman).

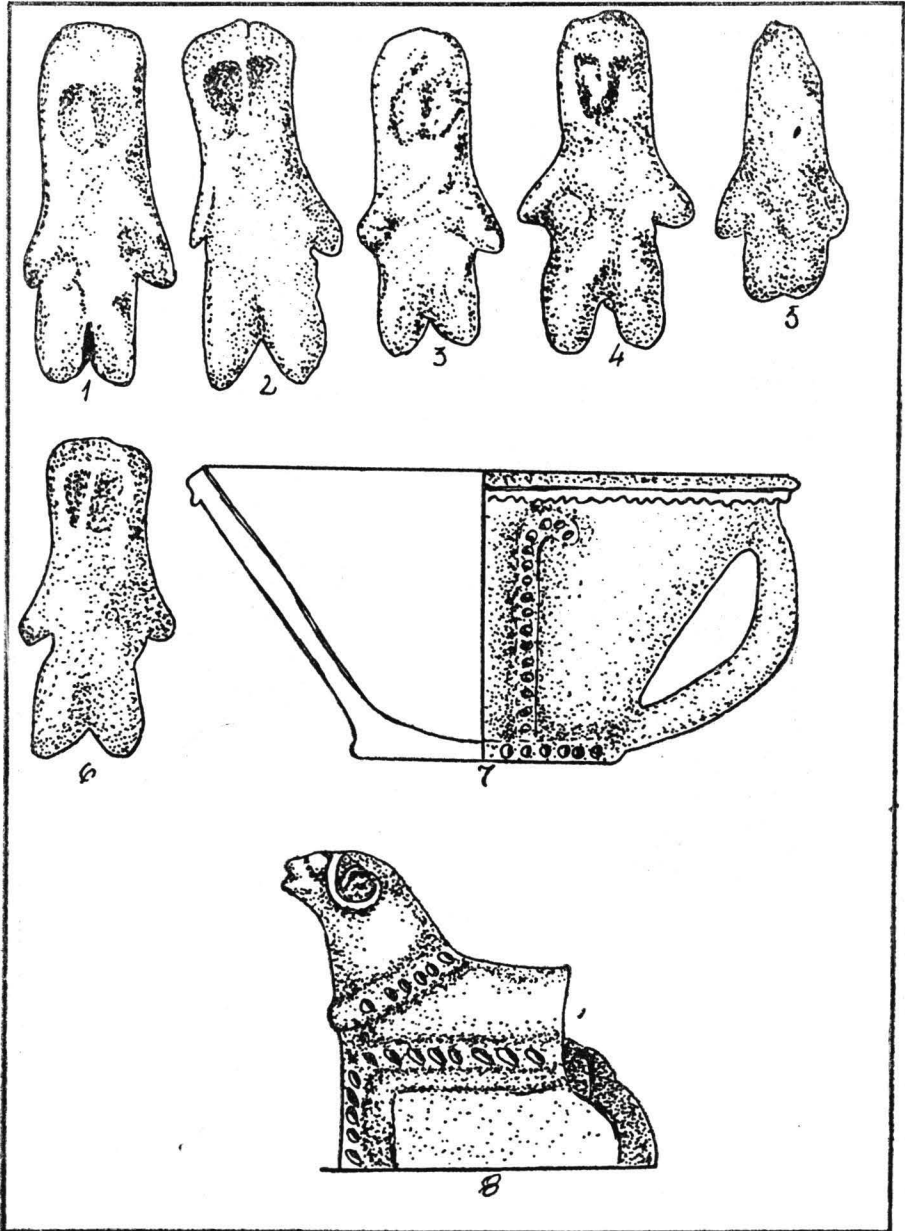

Fig. 8. Răcătău (după V. Căpitanu).

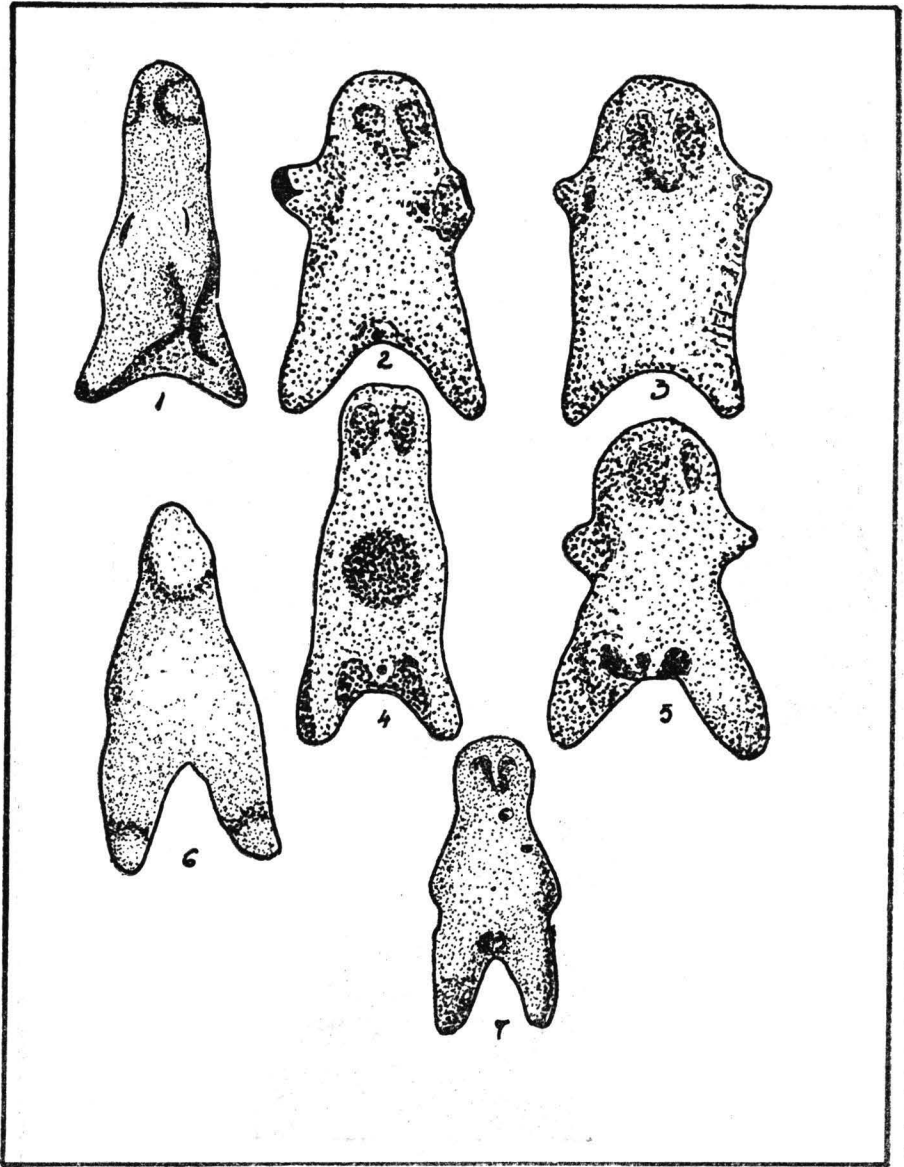

Fig. 9. Ocnita (după D. Berciu).

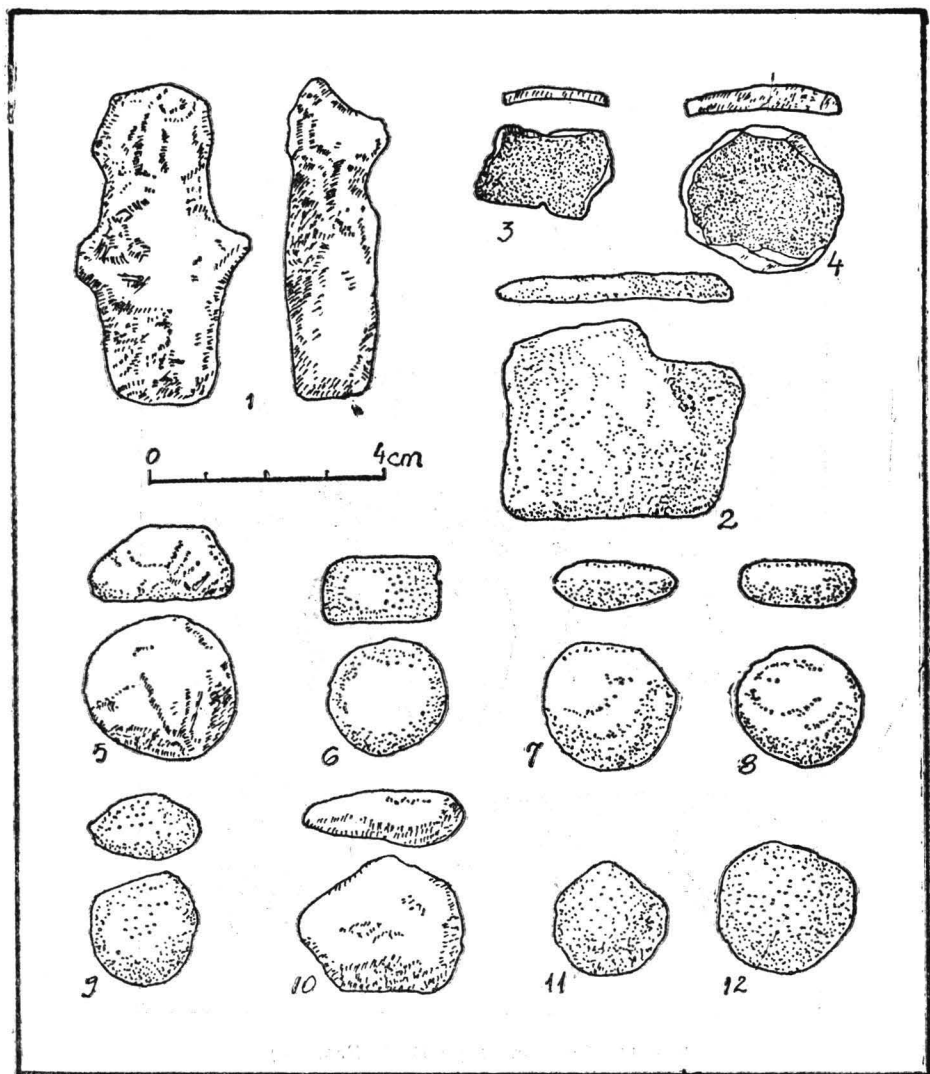

Fig. 10. Kuțurub I (după K. K. Marcenko și I. V. Domanski).

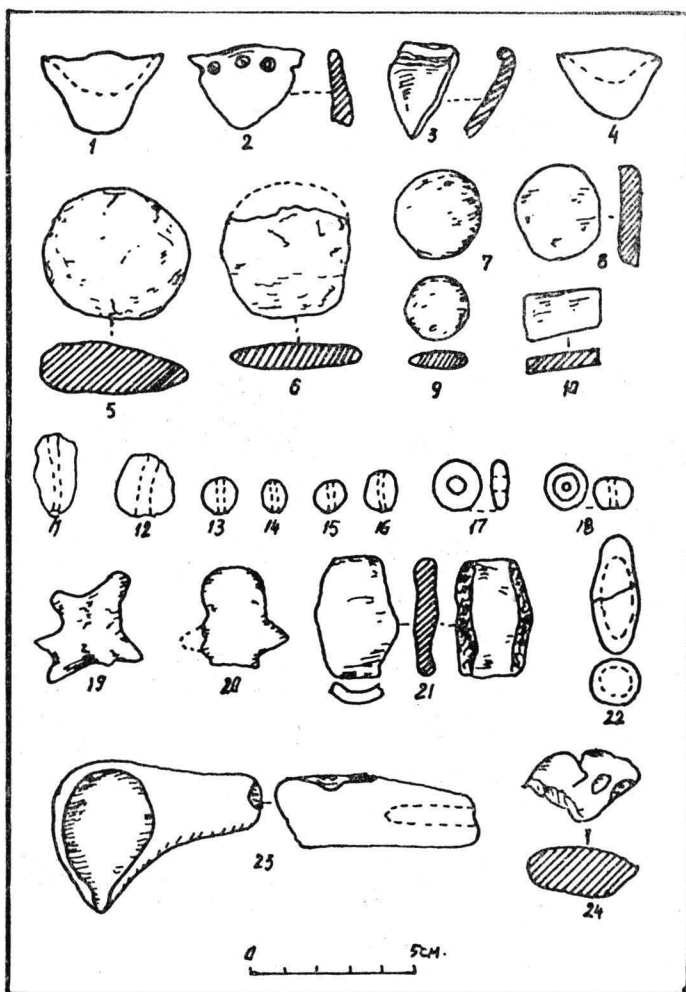

Fig. 11. Caravan .după B. A. Şramko).

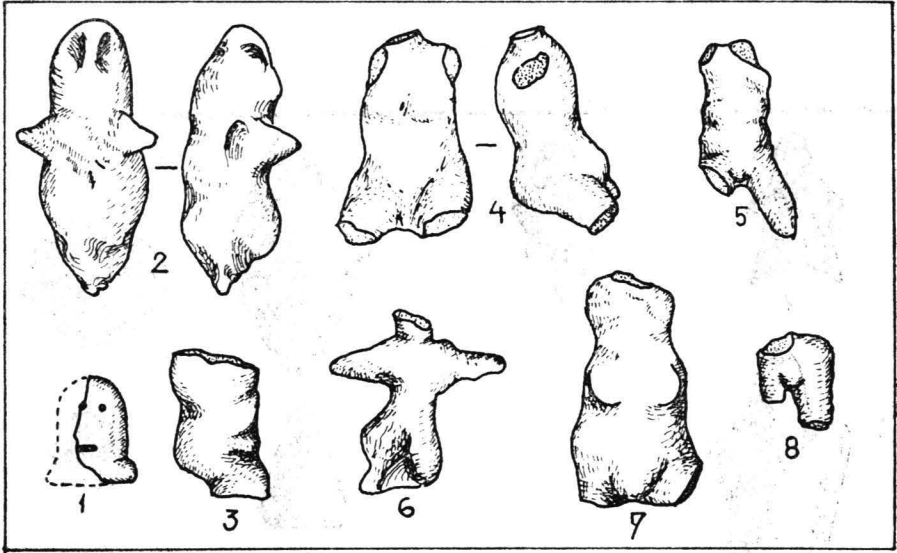

Fig. 12. Belskoe (după B. A. Şramko).

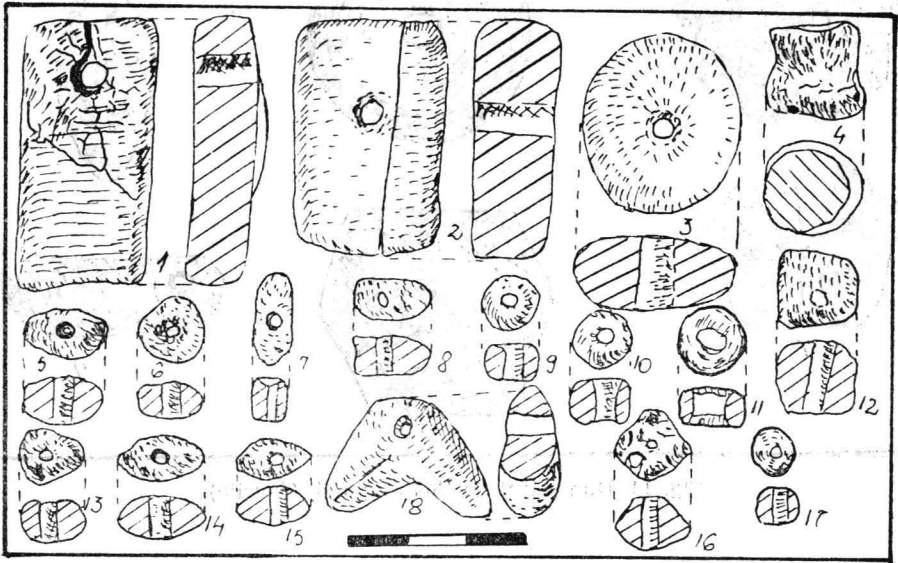

Fig. 13. Zimnicea — C₁₀ M₃₄ (după A. D. Alexandrescu).

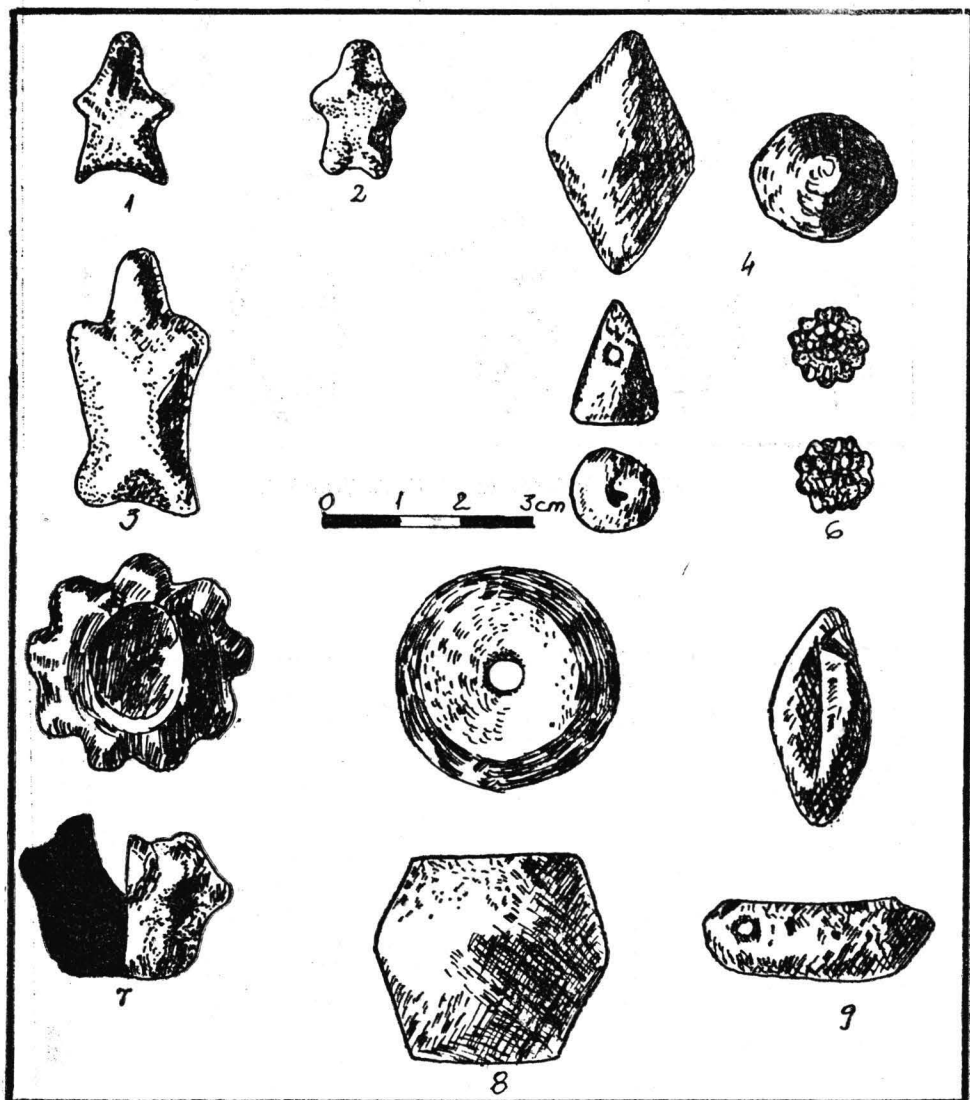

Fig. 14. Dunavățul de Sus (după S. Gavrilă).

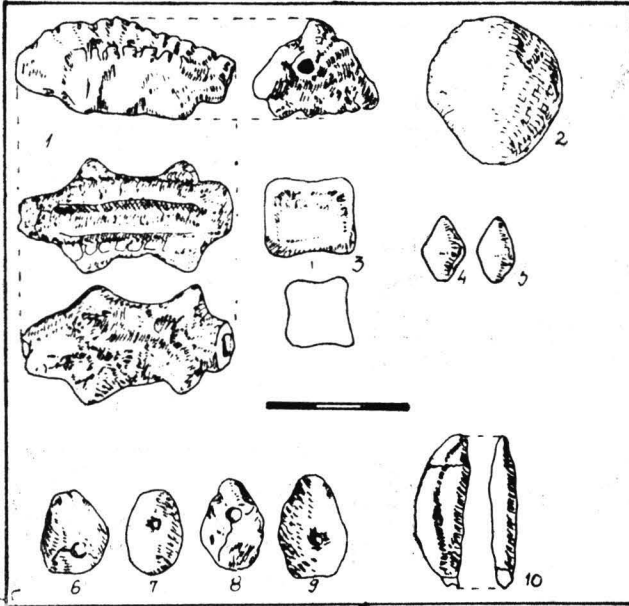

Fig. 15. Zimnicea — C₂₀ M₁ (după A. D. Alexandrescu).

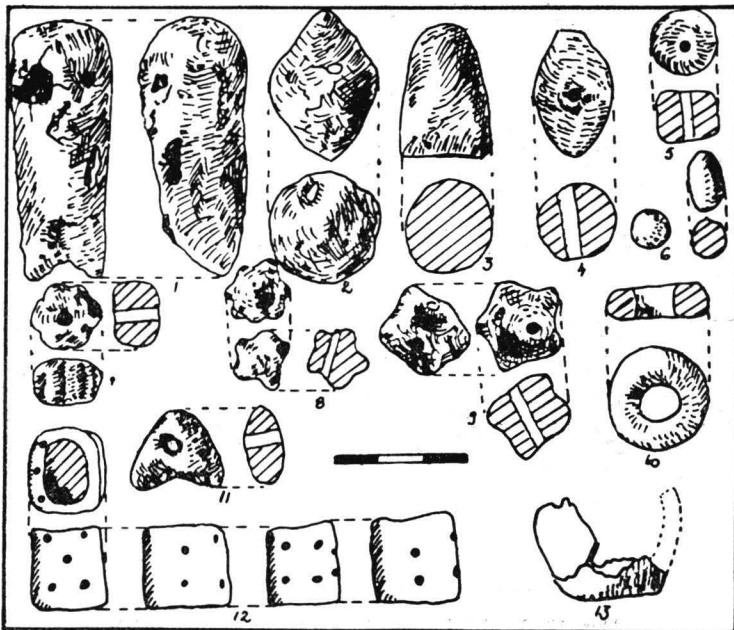

Fig. 16. Zimnicea — C₂ M₄ (după A. D. Alexandrescu).

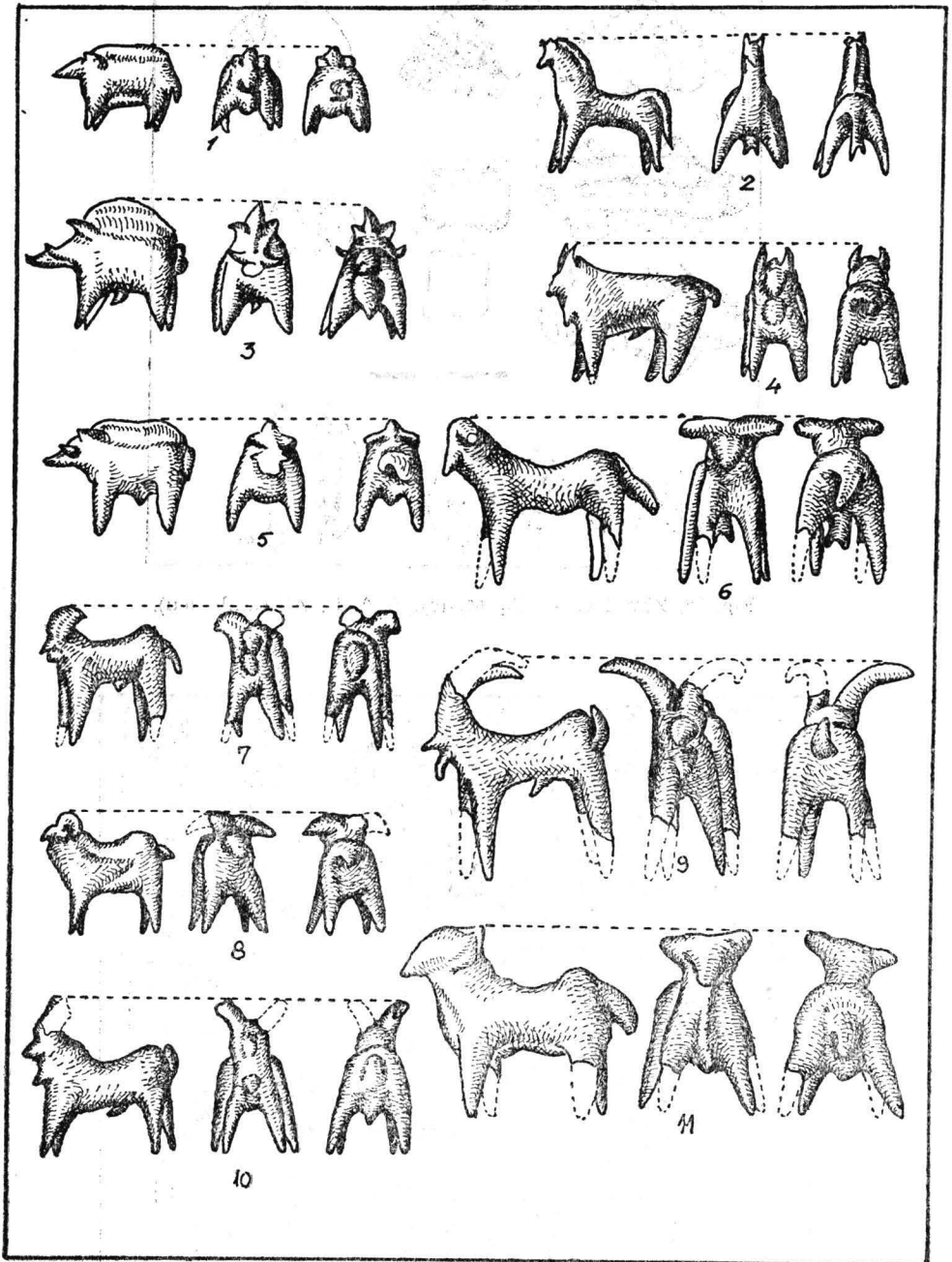

Fig. 17. Lechința de Mureș (după K. Horedt).

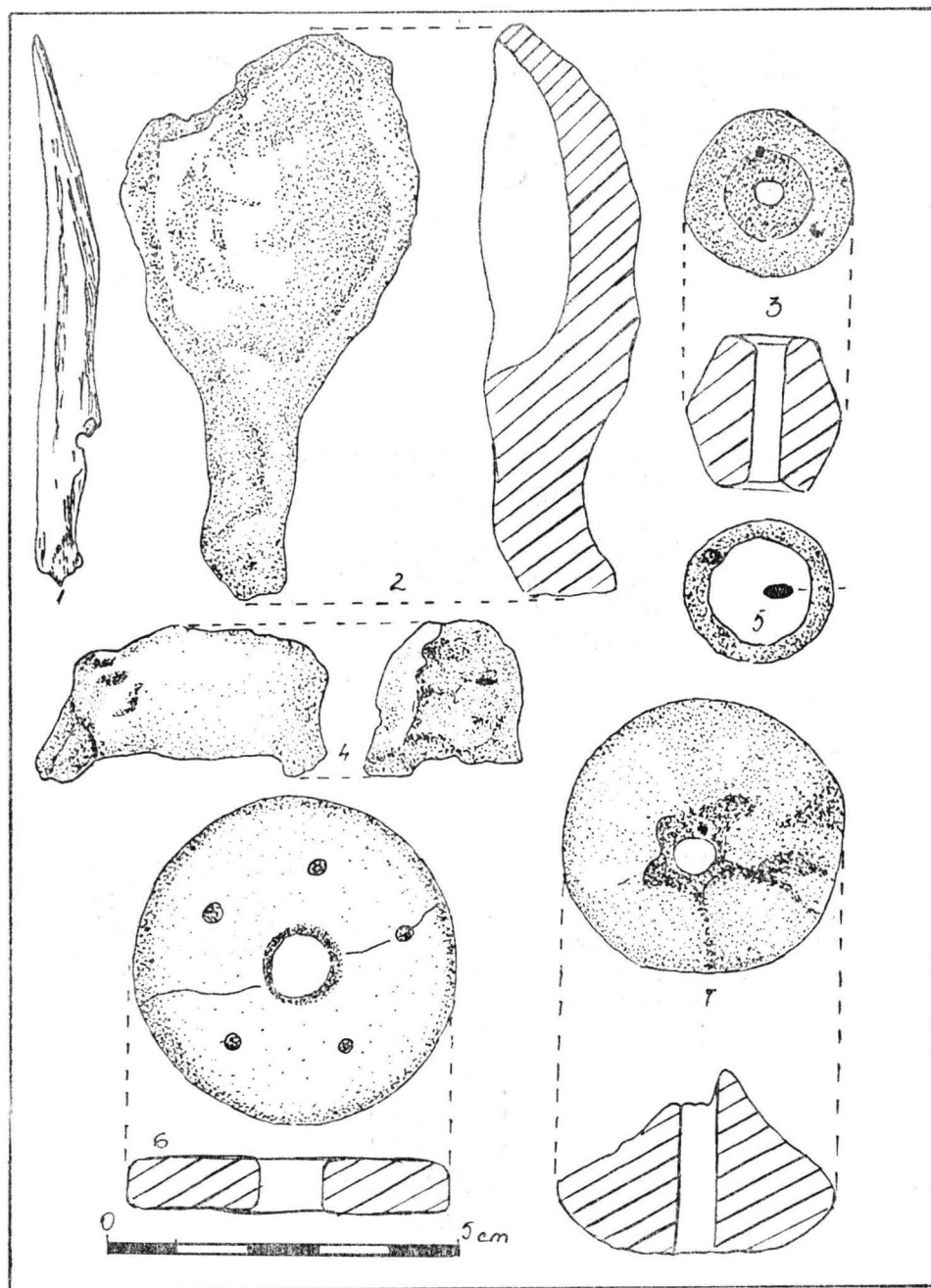

Fig. 18. Cucorâni (după S. Teodor).

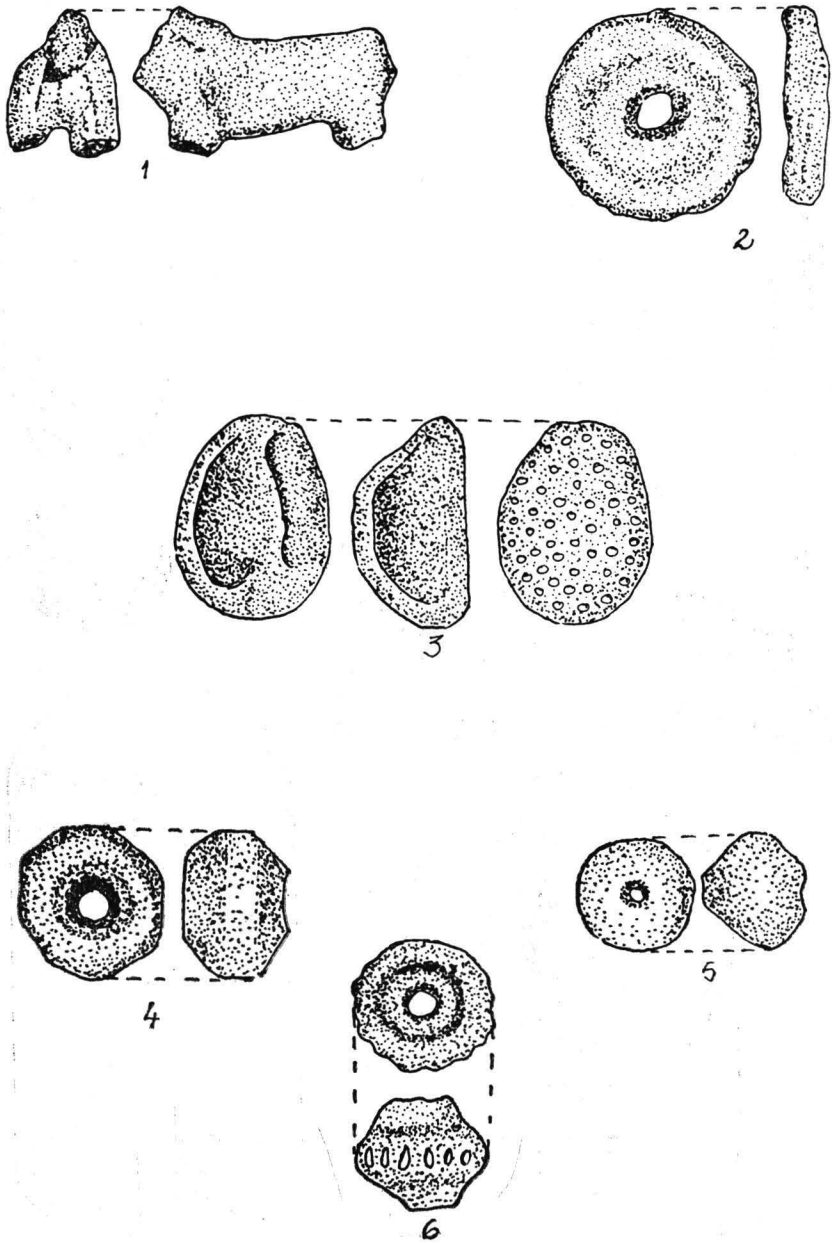

Fig. 19. Morești (după K. Horedt).

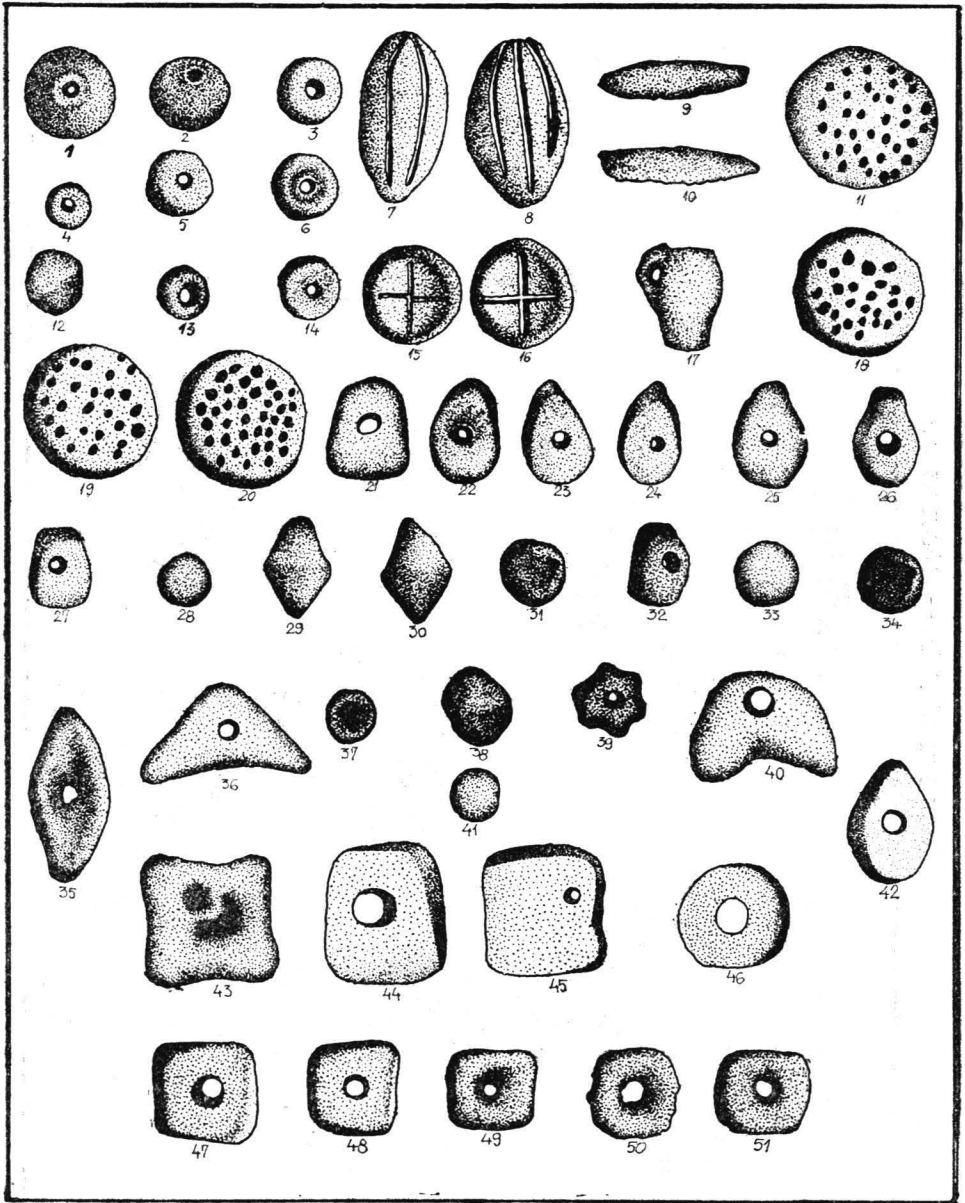

Fig. 20. Kabyle — M₁ (după L. Getov).

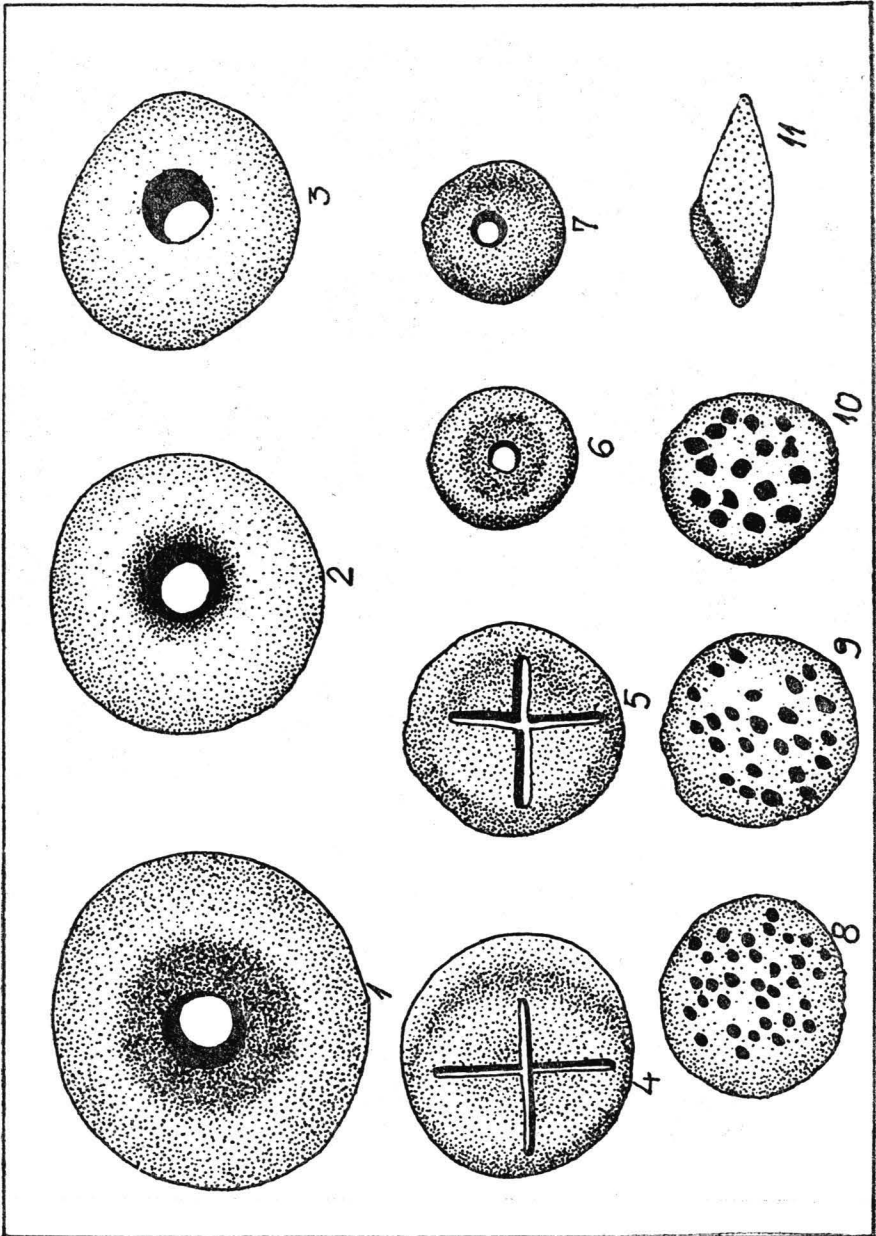

Fig. 21. Kabyle — M₅ (după L. Getov).

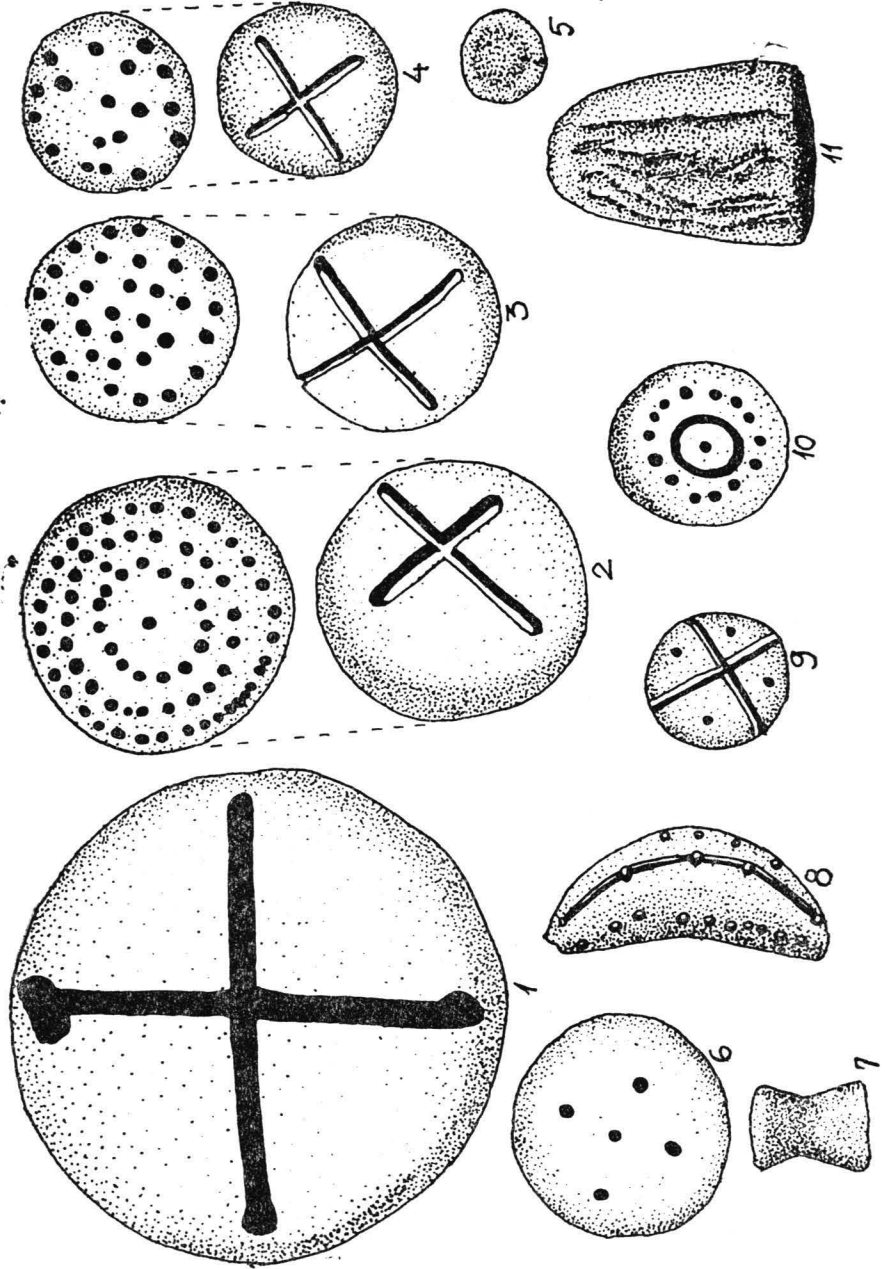

Fig. 22. Sevtopolis (după L. Ognenova-Marinova).